

ΟΙ ΣΕΡΒΟΙ ΚΑΙ Η ΣΕΡΒΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ίστέον, ὅτι οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβάπιστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων, κατάγονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικούντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς Βοΐκι τόπον ἐπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρωβατία, ἡ ἀβάπιστος, ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη· ἐκεῖσε τοίνυν καὶ οὗτοι οἱ Σέρβλοι τὸ ἀπ' ἀρχῆς κατόκουν. Δύο δὲ ἀδελφῶν τὴν ἀρχὴν τῆς Σερβλίας ἐκ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένων, ὁ εἷς αὐτῶν τὸ τοῦ λαοῦ ἀναλαβόμενος ἤμισυ, εἰς Ἡράκλειον, τὸν βασιλέα Ῥωμαίων, προσέφυγεν, ὃν καὶ προσδεξάμενος ὁ αὐτὸς Ἡράκλειος βασιλεύς, παρέσχεν τόπον εἰς κατασκήνωσιν ἐν τῷ θέματι Θεσσαλονίκης τὰ Σέρβλια, ἃ ἔκτοτε τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἀπέειληφεν.¹

Το ἔργο *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν* (στο ἐξῆς DAI) του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου αποτελεί τὴ μοναδική μεσαιωνική πηγή που παρέχει πληροφορίες για τὴν κάθοδο τῶν Σέρβων στα Βαλκάνια, τα οποία τότε αποτελοῦσαν τμήμα τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας.² Σύμφωνα με τὸν Πορφυρογέννητο, οἱ Σέρβοι ἔφτασαν στὸν χώρο, τὸν 7ο αἰώνα, ἔπειτα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ αυτοκράτορα Ηρακλείου (610-641), ὁ οποίος χρειαζόταν πολεμιστὲς για τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ αβαρικοῦ κινδύνου.³ Πιο ἀναλυτικά, τὸ DAI τοποθετεῖ τὴν ἀρχική κοιτίδα τῶν Σέρβων στη Λευκή Σερβία (στα σύνορα τοῦ Φραγκικοῦ κράτους, στη Βοημία) καὶ τὴ Λευκή Κροατία.⁴ Ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ σημεῖο, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα τους καὶ ἀφοῦ μοιράστηκαν τὴν ἐξουσία, δύο ἀδελφοί, τα ονόματα τῶν ὁποίων δὲν μας ἔχουν παραδοθεῖ, ξεκίνησαν

¹ DAI, κεφ. 32¹⁻¹².

² Δὲν πρέπει να συγχέεται ἡ ἀφιξη τῶν Σέρβων με τὴν ἀφιξη γενικά τῶν Σλάβων στὸν χώρο τῆς Βαλκανικῆς. Οἱ Σλάβοι πρωτοεμφανίστηκαν στα ἐδάφη βορείως τοῦ Δουνάβεως στα τέλη τοῦ 5ου αἰώνα, σύμφωνα με τὴν γραπτὴ βυζαντινὴ πηγή. Για τὸ ζήτημα βλ. ἐνδεικτικά Προκόπιος, *Ἐπιτομὴ τῶν πολέμων*, β. VII, κεφ. XIV, παρ. 22-30· Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, β. XI, κεφ. 4, σ. 370¹-386²²⁴· LEMERLE, *Miracles*, σ. 227²⁸³-234³⁰⁶. Βλ. ἐπίσης, CURTA, «Barbarians», σσ. 513-550· DITTEN, «Bemerkungen», σσ. 441-462· FERJANCIC, «Invasions et installations», σσ. 85-109· LEMERLE, «Invasions», σσ. 265-308· ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Σλαβικὲς εγκαταστάσεις*, κυρίως σ. 11 ὑποσ. 1, ὅπου βιβλιογραφία· NESTOR, «La penetration des Slaves», σσ. 41-68· VANA, *Ancient Slavs*· VRYONIS, «Slavic society and the Slavic invasions», 378-390.

³ Σχετικά με τοὺς Αβάρους βλ. AVENARIUS, *Die Awaren*· DEER, «Karl der Grosse», σσ. 285-371· ROHL, *Awaren*· SZADÉCZKY-KARDOSS, «Der Awarensturm», σσ. 305-314.

⁴ Για τὸ ζήτημα τῆς χρήσης τῶν χρωμάτων ὡς γεωγραφικοῦ προσδιορισμοῦ βλ. γενικά NEEDHAM, *China*, σσ. 261-264, καὶ ἐιδικότερα BAČIĆ, *Red Sea*, για τὸ ζήτημα τῆς ἀρχικῆς κοιτίδας τῶν Σλάβων βλ. LEMERLE, *Miracles*· NIEDERLE, *Manuel*, κυρίως σσ. 1-26· ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Σλαβικὲς εγκαταστάσεις*, σσ. 13-15· SORLIN, «Sclavènes», σσ. 218-234.

προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Ο ένας εξ αυτών έφτασε σε βυζαντινό έδαφος, όπου ο αυτοκράτορας αρχικά παραχώρησε σε εκείνον και τον λαό του έδαφος κοντά στη Θεσσαλονίκη με την ονομασία Σέρβλια.⁵

Ωστόσο, για κάποιον λόγο που δεν αποκαλύπτει ο Πορφυρογέννητος, οι Σέρβοι θέλησαν να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους. Είχαν ήδη διαβεί τον Δούναβη όταν άλλαξαν εκ νέου γνώμη και ζήτησαν από τον Ηράκλειο να τους παράσχει κάποιον άλλο τόπο εγκατάστασης. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας τούς παραχώρησε την περιοχή μεταξύ του ποταμού Σάβα και των Δειναρικών Άλπεων, όπου παρέμειναν.⁶

Στην περιοχή εγκατάστασής τους οι Σέρβοι αρχικά είχαν πολύ χαλαρούς πολιτικούς-κρατικούς δεσμούς και, φυσικά, καμία αίσθηση εθνικής ενότητας.⁷ Οι πολιτικοί τους σχηματισμοί ήταν μικρές ημι-κρατικές οργανώσεις (οι οποίες στις βυζαντινές πηγές ονομάζονται *Σκλαβηνίαι*)⁸ και για τον λόγο αυτόν ο έλεγχός τους από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν σχετικά εύκολος. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφέρεται στη *χώρα των Ζαχλούμων*, των *Τερβουνιωτών*, των *Καναλιτών* και των *Άρεντανών*⁹ και τους διαχωρίζει από τους *άβάππιστους* Σέρβους, τους οποίους, όπως είδαμε, τοποθετεί προς βορράν.¹⁰

Η περιοχή της *Ράσης*¹¹ αποτελούσε το σερβικό σύνορο με τη Βουλγαρία.¹² Ήταν επομένως φυσικό οι Σέρβοι να δέχονται την επιρροή, εκτός της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, και του Βουλγαρικού Κράτους, το οποίο σχηματίστηκε στα τέλη του 7ου αιώνα (681) ως κρατική οντότητα ανεξάρτητη και συχνά εχθρική προς το

⁵ Πρόκειται για τα σημερινά Σέρβια στη Δυτική Μακεδονία.

⁶ DAI, κεφ. 32⁷⁻²⁹.

⁷ Για το ζήτημα της εθνικής ενότητας στα Βαλκάνια βλ. το πολύ ενδιαφέρον έργο του FINE, *Ethnicity*.

⁸ Για τις Σκλαβηνίες βλ. ενδεικτικά ANTOLJAK, «Sklavinien», σσ. 9–13· ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Σλαβικές εγκαταστάσεις*, σσ. 38–45· ΡΟΠΟΒΙĆ, «La slavisation des Balkans», εδώ 237–238· SORLIN, «Sclavènes», σσ. 218–234· ΣΤΡΑΤΟΣ, *Τό Βυζάντιον*· ZASTEROVA, «Les débuts des Slaves», 33–52.

⁹ DAI, κεφ. 32²¹⁻²³.

¹⁰ DAI, κεφ. 32²⁻⁶.

¹¹ Ράσσον ή Ρασκία ήταν η ονομασία της μεσαιωνικής Σερβίας. Η ονομασία προέρχεται πιθανόν από ένα ομώνυμο φρούριο που υπήρχε στην περιοχή ή – κατά μία διαφορετική άποψη – από τον ποταμό Raška που διασχίζει τη νοτιοδυτική Σερβία. Οι Βυζαντινοί συγγραφείς σπάνια χρησιμοποιούσαν τον συγκεκριμένο όρο για την περιγραφή της περιοχής. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, ο οποίος αναφέρεται μία φορά σε αυτόν για να περιγράψει μία πόλη που βρισκόταν μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας (πρβλ. DAI, κεφ. 32⁵⁰⁻⁵³). Από τα μέσα του 13ου αιώνα ο όρος δεν απαντά πλέον ούτε στα σλαβικά έγγραφα. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά DAI *Commentary*, σ. 134· FINE, *Ethnicity*, κυρίως σσ. 63, 95–96, 107, 142, 224, 348, 459, 484, 503, 547· Ο ΙΔΙΟΣ, *Early medieval Balkans*, σσ. 53, 194–195, 201, 206–207, 213, 222–226, 228, 230–238, 243–247· JIREĆEK – RADONIĆ, *Istorija Srba*, σ. 3· KALIĆ, «La region du Ras», σσ. 127–140· Ο ΙΔΙΟΣ, «Naziv Raška», 79–92· ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, *Κόσμος*, σ. 516· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σσ. 74–75, 117, 122, 134, 147, 224–226, 245–247, 266–269. Βλ. επίσης, ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σσ. 330–331.

¹² DAI, κεφ. 32⁵⁰⁻⁵³.

Βυζάντιο.¹³ Εκτός όμως από τη βουλγαρική επιρροή, κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων της σερβικής παρουσίας στα Βαλκάνια η περιοχή δεχόταν συχνά τις βουλγαρικές επιθέσεις, με στόχο την προσάρτηση εδαφών στο Βουλγαρικό Κράτος. Σύμφωνα πάντα με τον Πορφυρογέννητο, οι βουλγαρικές επιθετικές ενέργειες δεν κατέληξαν τελικά σε προσάρτηση των σερβικών εδαφών, παρά μόνο για μικρά χρονικά διαστήματα.¹⁴

Μολονότι ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναγνωρίζει την ύπαρξη περισσότερων του ενός σερβικών κρατικών σχηματισμών, τις λεγόμενες ζουπανίες,¹⁵ θεωρεί ότι υπήρχε ένας αρχηγός όλων, ο οποίος καταγόταν από τον αδελφό εκείνον ο οποίος είχε καταφύγει στον Ηράκλειο. Τα ονόματα των πρώτων ηγεμόνων δεν παραδίδονται, ενώ και για τους τρεις επόμενους που αναφέρονται ονομαστικά, τον Βισεσλάβο (*Βοϊσέσθλαβος*), τον Ραντόσλαβο (*Ροδόσθλαβος*) και τον Προηγόη, δεν παρέχονται πληροφορίες.¹⁶ Ο πρώτος για τον οποίο παραδίδονται στοιχεία της δράσης του είναι ο Βλαστίμηρος, ηγεμόνας των μέσων του 9ου αιώνα, ο οποίος ήρθε σε νικηφόρα σύγκρουση με τους Βουλγάρους.¹⁷ Τον Βλαστίμηρο διαδέχθηκαν οι τρεις γιοι του, ο Μουντιμήρος, ο Στροϊμήρος και ο Γοϊνίκος. Κατά τη διάρκεια της κοινής ηγεμονίας τους (αν και, όπως φαίνεται από το κείμενο του Πορφυρογέννητου, την πραγματική εξουσία κατείχε ο πρωτότοκος Μουντιμήρος) οι Βούλγαροι υπό τον Βόρη¹⁸ επιτέθηκαν, για ακόμη μία φορά ανεπιτυχώς, εναντίον των Σέρβων.¹⁹

---

¹³ Για την πρώιμη ιστορία των Βουλγάρων βλ. ενδεικτικά RUNCIMAN, *Bulgarian empire*· DIMITROV, *The seven ancient civilizations*.

¹⁴ Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, φυσικά, δεν ήταν δυνατό να υποστηρίξει τη βουλγαρική παρουσία στα σερβικά εδάφη, καθώς την περιοχή διεκδικούσε το Βυζάντιο.

¹⁵ Βλ. παραπάνω σ. 2 και υποσ. 8–10. Σχετικά με τον όρο «ζουπανία», αυτός προέρχεται από τη σλαβική λέξη *жупа* (*ζούπα*) και σημαίνει την ηγεμονία. Ο όρος χρησιμοποιείται από τους νότιους και δυτικούς Σλάβους, αρχικά για να προσδιορίσει μία μικρής έκτασης γεωγραφική περιφέρεια αποτελούμενη από απροσδιόριστο αριθμό χωριών. Χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο (βλ. DAI, κεφ. 29⁶⁷, κεφ. 32¹²⁰, κεφ. 34⁸) ενώ αργότερα μνημονεύεται και από άλλους Βυζαντινούς συγγραφείς. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά Άννα Κομνηνή, βιβλ. 9, κεφ. 10, σ. 280^{8–11}, βιβλ. 13, κεφ. 12, σ. 423^{45–46}. Κίνναμος, *Επιτομή*, σ. 103^{10–13}. Βλ. επίσης BLAGOJEVIĆ – STEINDORFF, *Lexikon*, λήμμα *župan*, σ. 709–710· GRAČEV, «Terminy» λήμματα ζουπανία, ζουπάνος, σ. 644.

¹⁶ DAI, κεφ. 32^{33–35}.

¹⁷ DAI, κεφ. 32^{35–42}.

¹⁸ Πρόκειται για τον Βόρη-Μιχαήλ, τον Βούλγαρο ηγεμόνα που εκχριστιανίστηκε από το Βυζάντιο και εισήγαγε τον λαό του στον χριστιανισμό το 864. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά GRÉGOIRE, «La date», 663–668· VAILLANT – LASCARIS, «La date», 5–15.

¹⁹ DAI, κεφ. 32^{44–57}. Η συγκεκριμένη επίθεση των Βουλγάρων είναι ενδιαφέρουσα για δύο λόγους: κατ' αρχάς, χάρη σε αυτήν μαθαίνουμε ότι το σύννομο μεταξύ σερβικών και βουλγαρικών εδαφών είναι το *Ράς* (βλ. παραπάνω υποσ. 11). Επιπλέον, λόγω της ανταλλαγής δώρων που ακολούθησε, οι Βούλγαροι υποστήριξαν αργότερα ότι είχαν προσαρτήσει την περιοχή και ότι τα δώρα ήταν στην πραγματικότητα φόρος που τους οφειλόταν. Ο Πορφυρογέννητος με τη διήγησή του προσπαθεί να αντικρούσει τις βουλγαρικές διεκδικήσεις στον χώρο, προβάλλοντας την αδιάλειπτη βυζαντινή κυριαρχία σε αυτόν.

Η κοινή ηγεμονία των τριών αδελφών κατέρρευσε εξαιτίας της διαμάχης για την εξουσία που ξέσπασε ανάμεσά τους. Νικητής αναδείχθηκε ο Μουντιμήρος, ο οποίος παρέδωσε τους δύο αδελφούς του και τους γιους τους στον Βούλγαρο ηγεμόνα, με μοναδική εξαίρεση τον ανιψιό του, Πέτρο, γιο του Γοϊνίκου, ο οποίος μετά από λίγο κατέφυγε στα κροατικά εδάφη.²⁰ Το παραπάνω γεγονός αποτελεί κομβικό σημείο για τις σχέσεις των Σέρβων τόσο με τους Βουλγάρους όσο και με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, καθώς οι συνεχείς διαμάχες των μελών της ηγεμονεύουσας δυναστείας αποτελούν κατάλληλη αφορμή για τις δύο δυνάμεις να αναμειγνύονται και να ασκούν την άμεση ή έμμεση επιρροή τους στους Σέρβους. Φυσικά το Βυζάντιο, αποτελώντας την ισχυρότερη δύναμη της εποχής, μπορούσε να ασκεί μεγαλύτερο έλεγχο στους τελευταίους, αν και όχι πάντα άμεσο.

Η πιο τρανή απόδειξη του ελέγχου που ασκούσε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία στους Σέρβους είναι ο εκχριστιανισμός τους. Η πρώτη απόπειρα εισαγωγής των Σέρβων στη χορεία των χριστιανικών λαών έγινε, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, από τον Ηράκλειο τον 7ο αιώνα.²¹ Ωστόσο, φαίνεται ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια, αν όντως πραγματοποιήθηκε, δεν είχε επιτυχία. Οι πρώτες ενδείξεις για εκτεταμένο εκχριστιανισμό προέρχονται από τη μνεία χριστιανικών ονομάτων Σέρβων ηγεμόνων και, κυρίως, των γιων τους περί τα τέλη του 9ου αιώνα, την ίδια περίπου περίοδο που πραγματοποιήθηκε και ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων. Αυτοκράτορας του Βυζαντίου τότε ήταν ο Βασίλειος Α΄ (867-886), διάδοχος του Μιχαήλ Γ΄ (842-867), που είχε εγκαινιάσει τον εκχριστιανισμό των Νότιων Σλάβων.²²

Η είσοδος των λαών αυτών στον χριστιανισμό αποτελούσε πολιτική επιλογή του Βυζαντίου, καθώς οι Βυζαντινοί πίστευαν (δικαιολογημένα, όπως αποδείχθηκε) ότι με τον τρόπο αυτόν θα μπορούσαν να ασκούν ευκολότερα τη επικυριαρχία τους στις διάφορες σλαβικές-σερβικές ηγεμονίες. Έτσι, ο αυτοκράτορας μπορούσε να τοποθετήσει ηγεμόνα της αρεσκείας του στην εξουσία χωρίς να αναμειγνύεται στον τρόπο άσκησης της εξουσίας, καθώς είχε διασφαλίσει την αποδοχή της βυζαντινής

---

²⁰ DAI, κεφ. 32⁵⁷⁻⁷².

²¹ DAI, κεφ. 32²⁷⁻²⁹.

²² Σχετικά με τον εκχριστιανισμό των Κροατών και των Σέρβων δεν υπάρχουν ασφαλείς πληροφορίες για το πότε ακριβώς πραγματοποιήθηκε. Διαδεδομένη είναι η άποψη ότι πραγματοποιήθηκε στους χρόνους του Βασιλείου Α΄ (867-886), διαδόχου του Μιχαήλ Γ΄. Η επικρατέστερη άποψη για τον εκχριστιανισμό των Σέρβων τον τοποθετεί μεταξύ των ετών 867-874. Για το ζήτημα βλ. KOVACEVIC, «Apperçu historique», 65-71· MAKSIMOVIC, «The Christianization», σσ. 167-184· RADOJICIC, «La conversion», 250-256.

επικυριαρχίας μέσω της υιοθέτησης του χριστιανισμού και της αντίληψης της ανωτερότητας του βυζαντινού πολιτισμού.²³ Επιπλέον, ο εκχριστιανισμός των Σέρβων από την Κωνσταντινούπολη οδήγησε στην υιοθέτηση της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας, σύμφωνα με την οποία ο αυτοκράτορας ήταν ο εκπρόσωπος του Θεού στη γη, πατέρας και κεφαλή όλων των χριστιανών ηγεμόνων. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο εκχριστιανισμός διευκόλυνε την αποδοχή της ανωτερότητας του αυτοκράτορα και την υπαγωγή των Σέρβων ηγεμόνων στο βυζαντινό διοικητικό σύστημα. Ο αυτοκράτορας παραχωρούσε τίτλους, αξιώματα και δώρα που διασφάλιζαν την εξουσία του.

Ωστόσο, η βυζαντινή κυριαρχία απειλείτο από τη βουλγαρική επιθετικότητα, παρ' όλο που και οι Βούλγαροι είχαν δεχθεί τον χριστιανισμό από την Κωνσταντινούπολη. Αφορμή για τις βουλγαρικές επεμβάσεις ήταν οι διαμάχες των Σέρβων διεκδικητών της εξουσίας.²⁴ Κομβικό σημείο της βυζαντινο-βουλγαρικής διένεξης για τα σερβικά εδάφη αποτέλεσαν οι αυτοκρατορικές φιλοδοξίες του Συμεών (893-927), οι οποίες οδήγησαν σε συνεχείς πολέμους με το Βυζάντιο από την έναρξη σχεδόν της βασιλείας του (894) μέχρι τον θάνατό του. Στο πλαίσιο των συρράξεων Βυζαντίου — Βουλγαρίας οι Σέρβοι ηγεμόνες ακολουθούσαν επαμφοτερίζουσα στάση, καθώς άλλοτε συμμαχούσαν με τον αυτοκράτορα και άλλοτε με τον Βούλγαρο ηγεμόνα. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της στάσης ήταν ότι, ενώ αρχικά προτιμούσαν την υπαγωγή στη Βουλγαρία, τελικά κατέληγαν στη βυζαντινή βοήθεια, η οποία μπορούσε να τους εξασφαλίσει μεγαλύτερη ανεξαρτησία. Φαίνεται ότι για μικρό χρονικό διάστημα (924-927) τα σερβικά εδάφη υπάχθηκαν τελικά στον Συμεών.²⁵

Παρά τις απώλειες σε υλικό και ανθρώπινο δυναμικό, οι Σέρβοι απεκόμισαν ένα σημαντικό όφελος από την εμπλοκή τους στον βυζαντινο-βουλγαρικό πόλεμο, καθώς τότε ξεκίνησε η εισαγωγή του κυριλλικού αλφαβήτου και η ανάπτυξη της σερβικής Εκκλησίας με την εισαγωγή της εκκλησιαστικής παλαιοσλαβικής γλώσσας στη Θεία Λειτουργία.²⁶ Συνεπώς, ο πόλεμος σηματοδότησε την έναρξη της πολιτισμικής

---

²³ Η αντίληψη της ανωτερότητας του Βυζαντίου, διάχυτη στους Σλάβους, αποδεικνύεται από την υιοθέτηση εκ μέρους των τελευταίων όχι μόνον των χριστιανικών εθίμων, αλλά και της πολιτειακής δομής και των πολιτισμικών αγαθών (παιδεία, δίκαιο, τέχνη κ.ο.κ.).

²⁴ Όταν, για παράδειγμα, πέθανε ο Μουντιμήρος, το 891/892, τον διαδέχθηκε ο γιος του Πριβεσθλάβος, ο οποίος εκτοπίστηκε από τον ξάδελφο του Πέτρο (892-917). Βλ. DAI, κεφ. 32⁶⁵⁻⁷⁹.

²⁵ Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά DAI, κεφ. 32⁷⁴⁻¹²⁸. Βλ. επίσης Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, σ. 222¹⁻⁴.

²⁶ Η εκκλησιαστική παλαιοσλαβική γραφόταν με το λεγόμενο γλαγολιτικό αλφάβητο, το οποίο αρχικά δόθηκε στη Μεγάλη Μοραβία. Το γλαγολιτικό αλφάβητο αποτέλεσε τη βάση του κυριλλικού, το οποίο αναπτύχθηκε από τους μαθητές του Κυρίλλου. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά ECKHARDT, «Theorien», 87-118· JACHNOW, «Eine neue Hypothese», σσ. 69-93· KODOV, «L' oeuvre littéraire», σσ. 265-287.

ανάπτυξης των Σέρβων. Εντούτοις, όταν ο Τζεεσθλάβος²⁷ (927-950) ανέλαβε την εξουσία στα σερβικά εδάφη, με τη στήριξη του Βυζαντινού αυτοκράτορα, παρ' όλο που μέχρι τότε ήταν σύμμαχος με τους Βουλγάρους, αντίκρισε μία έρημη χώρα. Κατόρθωσε όμως να ανασυστήσει τη χώρα του και να την επεκτείνει. Με τον Τζεεσθλάβο ολοκληρώνεται η πρώτη γνωστή σερβική δυναστεία. Μετά τον θάνατό του ακολουθεί μία «σκοτεινή» περίοδος για τη σερβική ιστορία, καθώς οι πληροφορίες τις οποίες παρέχουν οι πηγές είναι ελάχιστες.

Κατά τη διάρκεια της «σκοτεινής» περιόδου, η διαμάχη Βυζαντίου και Βουλγαρίας αναζωπυρώθηκε με την εμφάνιση του Σαμουήλ (976-1014). Ο τελευταίος πέτυχε να καταλάβει την ηγεμονία της Διόκλειας, όπου τοποθέτησε τον γαμπρό του, Ιωάννη Βλαδίμηρο, και κατόρθωσε να φτάσει στα εδάφη της Δαλματίας, πριν τον αναχαιτίσει ο Βασίλειος Β' (976-1025). Η πορεία του Σαμουήλ σε αυτές τις περιοχές υποδηλώνει την πιθανή υπαγωγή της Σερβίας στη βουλγαρική σφαίρα επιρροής.²⁸

Μετά την ήττα του Σαμουήλ στο Κλειδί (1014),²⁹ το βουλγαρικό μέτωπο κατέρρευσε και ο Βασίλειος Β' ανακατέλαβε τις περιοχές που είχαν περάσει στη βουλγαρική εξουσία, μεταξύ των οποίων και τις σερβικές. Η συγκεκριμένη εξέλιξη επηρέασε μακροπρόθεσμα την ιστορία των Σέρβων, καθώς για τα επόμενα σχεδόν διακόσια χρόνια, μέχρι τον θάνατο του Μανουήλ Α' (1180), τα σερβικά εδάφη βρίσκονταν υπό βυζαντινή κυριαρχία.

MIKLAS, *Glagolitica*. Για το έργο των Κυρίλλου και Μεθοδίου βλ. ενδεικτικά BUJNOCH, *Zwischen Rom und Byzanz*· ΧΡΗΣΤΟΥ, *Επιδιώξεις*· DVORNIK, *Byzantine missions*· ΚΑΤΣΟΒΣΚΑ-ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗ, *Η παρουσία*· ΝΙΧΩΡΙΤΗΣ, *Οι Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος*· ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ, *Κύριλλος και Μεθόδιος*· ΤΑΧΙΛΟΣ, *Η Βυζαντινή Παιδεία*· Ο ΙΔΙΟΣ, *Κυρίλλος και Μεθόδιος*.

²⁷ Ο Τσιασλάβος ή Τζεέσθλαβος του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Πρεσθάβα της Βουλγαρίας. Ήταν γιος του Κλονίμιρου και εγγονός του Στροϊμίρου. Παρ' όλο που ανατράφηκε στην αυλή του Συμεών, το 927 ο Τσιασλάβος, με τις ευλογίες του Βυζαντινού αυτοκράτορα Ρωμανού Α' Λακαπηνού και υπό την επικυριαρχία του τελευταίου, ανέλαβε την εξουσία στη Σερβία και κατόρθωσε να επεκτείνει τα εδάφη του. Για τον Τσιασλάβο βλ. ενδεικτικά DAI, κεφ. 32⁷⁴⁻¹⁴⁵. Βλ. επίσης, DAI *Commentary*, σσ. 100, 130, 136· ĆIRKONIC, *Serbs*, εδώ σσ. 18-19· FINE, *Early medieval Balkans*, κυρίως σσ. 154, 159-160, 188-196· ŽIVKONIC, «Serbia», σσ. 249-258, εδώ σ. 250, 255. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σσ. 177-178.

²⁸ Όσον αφορά στην ανάμειξη της Διόκλειας στον πόλεμο του Σαμουήλ με τον Βασίλειο Β', χρήσιμες πληροφορίες παρέχει και το Χρονικό του Ιερέα της Διόκλειας. Για το ζήτημα βλ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σσ. 50-60 και 123-137, 170-171, 222-225. Για τον Βασίλειο Β' βλ. ενδεικτικά HOLMES, *Basil II*· STEPHENSON, *Basil*· STRÄSSLE, *Krieg*. Για τον Σαμουήλ και τους πολέμους του εναντίον του Βυζαντίου βλ. ενδεικτικά FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 191-203· RUNCIMAN, *Bulgarian empire*, κυρίως σσ. 218-270· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σσ. 58-79· Ο ΙΔΙΟΣ, *Basil*, κυρίως σσ. 11-48. Για τον Ιωάννη Βλαδίμηρο, ο οποίος είναι άγιος των Σέρβων, βλ. επίσης FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 193-203· LIVES, σσ. 1-5· INGHAM, «The martyrdom», 199-216· MEDINI, *Dubrovačke*, εδώ σσ. 60, 271-272· OSTROGORSKY *Istoria*, κυρίως σσ. 190-193· PRIVATRIC, *Samuilova država*, εδώ σσ. 17-26, 113-115· RUNCIMAN, *Bulgarian empire*, κυρίως σσ. 232-233, 240-248· ŽIVKONIC, «Samuel», 229-247, εδώ σσ. 229-233, 242-245.

²⁹ Για τα γεγονότα της μάχης του Κλειδίου βλ. Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριῶν*, σσ. 348⁹-350⁵⁸.

Ο Βασίλειος Β΄ εφάρμοσε το βυζαντινό διοικητικό σύστημα στις κατακτημένες περιοχές και δημιούργησε νέα *θέματα*. Όρισε ως έδρες των θεμάτων τις πόλεις του Σιρμίου και των Σκοπίων, τοποθετώντας σε αυτές στρατηγούς ή δούκες. Ο στρατηγός του Σιρμίου έφερε τον τίτλο του *στρατηγού Σερβίας* ή *δουκός Θεσσαλονίκης, Βουλγαρίας και Σερβίας*, γεγονός που καταδεικνύει ότι μεγάλο τμήμα των σερβικών εδαφών βρισκόταν υπό άμεση βυζαντινή κυριαρχία. Η υπόλοιπη Σερβία συνόρευε με τα κροατικά εδάφη. Όταν η Κροατία προσαρτήθηκε από την Ουγγαρία (1102),³⁰ οι Σέρβοι της περιοχής βρέθηκαν αναγκασμένοι να προσπαθούν να ισορροπήσουν μεταξύ δύο μεγάλων δυνάμεων, του Βυζαντίου και των Ούγγρων.

Αντίθετα από το βυζαντινό θέμα Σερβίας, το οποίο βρισκόταν προς βορράν, η υπόλοιπη Σερβία, το κέντρο της οποίας βρισκόταν πιθανότατα στον νότο,³¹ αναγνώριζε τυπικά τη βυζαντινή κυριαρχία, αλλά διοικείτο από τοπικούς ζουπάνους, οι οποίοι με τη σειρά τους υπέκειντο στην εξουσία του μεγάλου ζουπάνου. Το πρόβλημα με τον συγκεκριμένο τύπο «τοπικής αυτοδιοίκησης» ήταν ότι συχνά οι διάφοροι ζουπάνοι και ακόμη συχνότερα οι μεγάλοι ζουπάνοι αμφισβητούσαν τη βυζαντινή κυριαρχία. Έτσι, οι περισσότερες εξεγέρσεις ξεκινούσαν από αυτή την περιοχή,³² απ' όπου τελικά θα προέλθει και η δυναστεία των Νεμανιδών.

---

³⁰ Σχετικά με την προσάρτηση της Κροατίας από την Ουγγαρία βλ. στον παρόντα τόμο το άρθρο του Τ. ΖΙΒΚΟΒΙĆ.

³¹ Είναι πολύ δύσκολο να προσδιοριστούν με ακρίβεια τα όρια των σερβικών περιοχών, καθώς στις σύγχρονες πηγές δεν υπάρχουν συγκεκριμένες αναφορές σε αυτά. Εδώ έγκειται η σπουδαιότητα του έργου του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, το οποίο παρέχει αναλυτικές τοπωνυμικές και τοπογραφικές πληροφορίες.

³² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Βολκάνου των βυζαντινών πηγών. Θεωρείται ο ιδρυτής της οικογένειας των Βουκάνοβιτς. Γεννήθηκε περί το 1050 και ήταν γιος του Πετρισλάβου και εγγονός του Μιχαήλ Α΄ της Διόκλειας. Ήταν ανιψιός του Βοδίνου, ο οποίος τον τοποθέτησε ζουπάνο της Ρασσίας το 1082, τίτλο που διατήρησε μέχρι το 1102, όταν πλέον ανέλαβε τη διοίκηση της Σερβίας (1102-1112/1115). Ο Μπελκάνος (ή Βουκάν ή Βολκάνος) ήρθε σε σύγκρουση με το Βυζάντιο και το 1093-1094 ο Αλέξιος Α΄ προσπάθησε να τον αντιμετωπίσει. Τελικά ο Μπελκάνος συνθηκολόγησε με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα το 1094, αλλά υποχρεώθηκε να στείλει ως ομήρους στην Κωνσταντινούπολη έναν αριθμό συγγενών του, προκειμένου να διασφαλιστεί η υποταγή του. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Βοδίνου (1101), ο ετεροθαλής αδερφός του τελευταίου Ντομπροσλάβος Β΄ τον διαδέχθηκε στον θρόνο της Διόκλειας. Τότε ο Κοτσιάπαρ μαζί με τον Μπελκάνο συμμάχησαν και κατόρθωσαν να εκθρονίσουν τον Ντομπροσλάβο. Ο Μπελκάνος τοποθέτησε στη Διόκλεια τον Κοτσιάπαρ, αλλά σύντομα οι δύο άνδρες διέρρηξαν τις σχέσεις τους και ο Μπελκάνος τοποθέτησε στη Διόκλεια τον Βλαδίμηρο, ανιψιό του Κωνσταντίνου Βοδίνου. Το 1106 ο Μπελκάνος στράφηκε για ακόμη μία φορά εναντίον του Βυζαντίου, αλλά τελικά αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει με τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Το έτος του θανάτου του παραμένει άγνωστο, αλλά πιθανώς τοποθετείται χρονικά μεταξύ των ετών 1112 και 1115. Γενικά για τον Μπελκάνο βλ. Άννα Κομνηνή, β. VII, κεφ. 8, σ. 226⁷⁻¹¹, β. VIII, κεφ. 7, σ. 252³¹-253⁵⁵, β. IX, κεφ. 4, σ. 265⁴⁵-267¹⁴, κεφ. 10, σ. 279⁹²-280¹⁵, β. XII, κεφ. 4, σ. 369³²-370⁴⁶. Βλ. επίσης, FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 223-231· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σσ. 147-148· ΖΙΒΚΟΒΙĆ, «Bodin», σσ. 275-292, εδώ σσ. 287-290· Ο ΙΔΙΟΣ, «Dioclea», σσ. 293-312, εδώ σσ. 293-298. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σσ. 171-173.

Η νίκη του Βασιλείου Β΄ επί του Σαμουήλ επηρέασε έμμεσα και την παράκτια περιοχή, η οποία κατοικείται κυρίως από Κροάτες. Ο αυτοκράτορας δημιούργησε το θέμα *Δελματίας*, με έδρα το Ραούσιον,³³ ούτως ώστε, μαζί με το υπό βυζαντινή κυριαρχία Δυρράχιον, μπορούσε να ελέγχει, αν όχι ολόκληρη τη Δαλματική ακτή, τουλάχιστον τις σημαντικότερες πόλεις. Όσον αφορά στις ζουπανίες που αναφέρει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, φαίνεται ότι η ζουπανία των Αρεντανών είχε ενσωματωθεί στα κροατικά εδάφη, ενώ για εκείνες της Ζαχλουμίας και της Τερβουνίας δεν υπάρχουν πληροφορίες μέχρι περίπου τα μέσα του 10ου αιώνα. Στις αρχές του 11ου αιώνα, όμως, εμφανίζεται ο Στέφανος Βοϊσλάβος,³⁴ *ὁ τῶν Σέρβων ἄρχων*,³⁵ ο οποίος φαίνεται ότι είχε υπό την εξουσία του τις ζουπανίες της Τερβουνίας και Ζαχλουμίας. Ο Βοϊσλάβος προσπάθησε να ανεξαρτητοποιηθεί από τη βυζαντινή κυριαρχία και το 1042 νίκησε τα βυζαντινά στρατεύματα του Κωνσταντίνου Θ΄

³³ Το Dubronnik της Κροατίας, γνωστό στους μέσους χρόνους και ως Ραγούζα. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος παρέχει την πληροφορία ότι ο όρος Ραγουσαίος προέρχεται από τον Λαυσαίο και ο τελευταίος από τη λέξη *λαῦ*, η οποία σημαίνει γκρεμός εξαιτίας της τοποθεσίας της πόλης (πρβλ. DAI, κεφ. 29²¹⁷⁻²²²). Παλαιότερες απόψεις υποστήριζαν την ίδρυση της Ραγούσας τον 7ο αιώνα, αλλά τελευταία υπάρχει η άποψη ότι η πόλη υπήρχε και υπαγόταν στη βυζαντινή κυριαρχία από πολύ νωρίτερα (πρβλ. ΝΙΣΕΤΙĆ, *Provinjest*, ο οποίος υποστηρίζει ότι η πόλη είχε ιδρυθεί κατά τους αρχαίους χρόνους). Η πόλη παρέμεινε υπό βυζαντινή επικυριαρχία μέχρι την Δ΄ Σταυροφορία, όταν κατακτήθηκε από τη Βενετία (1205). Για τη Ραγούσα βλ. DAI, κεφ. 29⁸⁸⁻¹¹⁵ (όπου αναλύεται η συμμαχία των Ραγουσαίων με τον αυτοκράτορα Βασίλειο Α΄ εναντίον των Αράβων), κεφ. 30^{98-104, 138-142}. Βλ. επίσης, DAI *Commentary*, σ. 106· CURTA, *Southeastern Europe*, σσ. 119, 144-145, 259, 267-271, 327, 335, 341-345, 368, 382-383, 386, 391, 394-396, 399, 419, 430, 433· FINE, *Ethnicity*, κυρίως σσ. 22-23, 29-30, 89-90, 95-101, 107-108, 118-119, 124-125, 134-143, 155-158, 192-193, 198-201, 228-244, 248-253, 257-262, 275-279, 284-285, 297-340, 358-369, 394-421, 430-434, 444-445, 526-529· Ο ΙΔΙΟΣ, *Early medieval Balkans*, σσ. 3-5, 35, 200, 229, 245, 249, 253, 256-257, 273, 275, 278-279, 289· Ο ΙΔΙΟΣ, *Late medieval Balkans*, σσ. 7-9, 43-47, 49-50, 128-129, 138-143, 145-148, 200-203, 258-259, 264-268, 283-287, 337-342, 372-377, 383-386, 389-398, 425-427, 458-463, 465-476, 479-481, 486-488, 491-492, 528-531, 554-555, 579-581, 587-588, 594-595· ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, *Κόσμος*, σσ. 515-516· SCAGLIONI, *Dalmazia*· SKOK, «Ortsnamenstudien», 214· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σσ. 119, 125, 129, 165, 205, 262, 288· VILLARI, *Ragusa*, εδώ σσ. 1-30. Βλ. επίσης, ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σσ. 327-329.

³⁴ Ο Ιερέας της Διόκλειας τον αναφέρει ως Ντομπροσλάβο. Πρόκειται για τον Στέφανο Ντομπροσλάβο Α΄ Βοϊσλάβο (1018-1051), περισσότερο γνωστό ως Βοϊσλάβο, άρχοντα των Σέρβων. Ήταν γιος του Ντραγκίμρου και γεννήθηκε στη Μπρούσνα, περιοχή του Δρίνα. Σύμφωνα με τον Ιερέα της Διόκλειας, νυμφεύθηκε μία συγγενή του Σαμουήλ της Βουλγαρίας Ο Βοϊσλάβος προσπάθησε να ανεξαρτητοποιηθεί από τη βυζαντινή κηδεμονία, αλλά αιχμαλωτίστηκε και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1035. Κατόρθωσε να δραπετεύσει και έφτασε στη Διόκλεια, όπου κατάφερε να αποκτήσει τον έλεγχο των ζουπανιών της Τριβουνίας και της Ζαχλουμίας. Το 1040 εγκαταστάθηκε κοντά στην λίμνη Σκουτάρι, όπου εγκατέστησε την έδρα του. Το 1042 ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος εξεστράτευσε εναντίον της Διόκλειας, αλλά δεν κατάφερε να υποτάξει τον Βοϊσλάβο. Πέθανε περί το 1051 έχοντας αποκτήσει πέντε γιους, μεταξύ των οποίων ήταν και ο διάδοχός του Μιχαήλ Α΄ (πρβλ. Ιωάννης Σκυλίτζης, σ. 475¹³⁻¹⁴). Ο τελευταίος αναγνώρισε τη βυζαντινή επικυριαρχία στην περιοχή του και έλαβε τον τίτλο του *πρωτοσπαθαρίου*. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, σ. 408⁷³⁻⁷⁶ (*τὸ δὲ χρυσίον ἀφείλετο Στέφανος ὁ καὶ Βοϊσθλάβος, ὁ τῶν Σέρβων ἄρχων, πρὸ μικροῦ τῆς πόλεως ἀποδράς καὶ τὸν τόπον τῶν Σέρβων κατεσχῆκός, Θεόφιλον ἐκεῖθεν τὸν Ἑρωτικὸν ἀπελάσας*). Βλ. επίσης FERLUGA, *Byzantium*, σσ. 371-375· FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 203-212· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σσ. 125-126, 133-135, 308· WASILEWSKI, «Stefan Vojislav», 109-126. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σσ. 186-188.

³⁵ Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, σ. 408⁷⁴.

επιτυγχάνοντας να αποσχισθεί από το Βυζάντιο³⁶. Μετά τον θάνατο του Βοϊσλάβου, οι σχέσεις του Βυζαντίου αποκαταστάθηκαν με τον διάδοχό του, τον Μιχαήλ Α΄ της Διόκλειας, ο οποίος μάλιστα έλαβε το αξίωμα του πρωτοσπαθαρίου.³⁷

Με την άνοδο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118) στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης συνέπεσε η πρώτη επιθετική ενέργεια Δυτικών εναντίον του Βυζαντίου. Το 1081 ο Νορμανδός ηγεμόνας Ροβέρτος Γυϊσκάρδος εξεστράτευσε στο βυζαντινό θέμα Δαλματίας.³⁸ Για άλλη μία φορά οι Σέρβοι, με ηγέτη τον Κωνσταντίνο Βοδίνο,³⁹ προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση και να ανεξαρτητοποιηθούν από τη βυζαντινή κυριαρχία. Μετά την αποτυχημένη απόπειρα του Βοδίνου, η επόμενη προσπάθεια των Σέρβων για αποτίναξη της βυζαντινής

³⁶ Για τα γεγονότα που οδήγησαν στη μάχη της 7ης Οκτωβρίου 1042 και την ανεξαρτητοποίηση της Διόκλειας από τη βυζαντινή κυριαρχία βλ. Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, σσ. 408⁷⁰–409⁸⁶ και 424⁶²–425². Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Χρονικό*, σσ. 60–66, 137–147.

³⁷ Ο Μιχαήλ Α΄ της Διόκλειας ήταν πατέρας του Κωνσταντίνου Βοδίνου, ενός ακόμη Σέρβου ηγεμόνα που αντιτάχθηκε στη βυζαντινή κυριαρχία. Ο Μιχαήλ Α΄ διατήρησε την εξουσία από τις αρχές της δεκαετίας του 1050 μέχρι το 1081. Από το 1077 έλαβε τον τίτλο του βασιλέα. Από το 1052 μέχρι το 1072 ήταν υποτελής του Βυζαντίου και έφερε τον τίτλο του πρωτοσπαθαρίου. Το 1072 αποστάτησε, αλλά μετά την ήττα του στράφηκε στη Δύση για υποστήριξη, με αποτέλεσμα να λάβει τον τίτλο του βασιλέα από τον πάπα Γρηγόριο Ζ΄ το 1077. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά Ιωάννης Σκυλίτζης, *Σύνοψις ιστοριών*, σ. 475^{13–16} (*Τότε δὴ καὶ Μιχαηλᾶς ὁ τοῦ Στεφάνου υἱός, καὶ Τριβαλλῶν καὶ Σέρβων μετὰ τὸν πατέρα καταστάς ἀρχηγός, σπένδεται τῷ βασιλεῖ, καὶ τοῖς συμμάχοις καὶ φίλοις Ῥωμαίων ἐγγράφεται, πρωτοσπαθᾶριος τιμηθείς*). Βλ. επίσης FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 212–223· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σσ. 138–147, 160.

³⁸ Για τα γεγονότα της πρώτης νορμανδικής εισβολής στο Βυζάντιο βλ. ενδεικτικά BURGARELLA, «Guiscardo», σσ. 39–60· CHALANDON, *Domination Normande*, κυρίως σσ. 258–284· Ο ΙΔΙΟΣ, *Alexis Ier*, σσ. 65–94· YEWDAL, *Bohemond I*, σσ. 25–33. Για την πολιορκία της Λάρισας κατά τη διάρκεια του βυζαντινο-νορμανδικού πολέμου, η οποία αποτέλεσε το καταλυτικό σημείο για την θετική για τον Αλέξιο έκβαση του πολέμου, βλ. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, «Οι Νορμανδοί», 33–45· ΙΩΑΝΝΙΔΑΚΗ-ΝΤΟΣΤΟΓΛΟΥ, «Οι Νορμανδοί», 3–11. Γενικά για τις εκστρατείες των Νορμανδών εναντίον του Βυζαντίου βλ. ενδεικτικά CHALANDON, *Domination Normande*, κυρίως σσ. 131–147, 258–284, 400–416, και Ο ΙΔΙΟΣ, *Les Comnène*, κυρίως τις σσ. 317–337. Σχετικά με τον Ροβέρτο Γυϊσκάρδο βλ. BÜNNEMAN, *Robert Guiscard*· BURGARELLA, «Guiscardo», σσ. 39–60· GUILLOU, «La cultura bizantina», σσ. 209–222· LOUD, *Robert Guiscard*· O'BRIEN, *The DeHautevilles*. Για τον Ρογήρο Β΄ βλ. ενδεικτικά CASPAR, *Roger II*· HOUBEN, *Roger II*· JAMISON, *Norman administration*. Για την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς βλ. BRAND, *Byzantium*, σσ. 160–175· ROTOLO, «Οι Σικελοί», σσ. 9–20.

³⁹ Ο Κωνσταντίνος Βοδίνος ήταν ηγεμόνας της Διόκλειας από το 1081 μέχρι το 1101 και για μερικούς μήνες, το 1072, στέφθηκε ηγεμόνας των Βουλγάρων με το όνομα Πέτρος Γ΄. Το 1072 οι Βούλγαροι αποστάτησαν εναντίον του Βυζαντίου και επέλεξαν τον Βοδίνο ως ηγέτη τους. Ωστόσο, οι Βυζαντινοί κατόρθωσαν να καταστείλουν την αποστασία και να συλλάβουν τον Βοδίνο, ο οποίος οδηγήθηκε αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί εστάλη στην Αντιόχεια. Το 1078 κατάφερε να δραπετεύσει και να επιστρέψει στη Διόκλεια, όπου, μετά τον θάνατο του πατέρα του, ανέλαβε τη διακυβέρνηση. Κατά τη διάρκεια της νορμανδικής επιδρομής στα βυζαντινά εδάφη (1081-1085), ο Βοδίνος συμμάχησε με τους Νορμανδούς και πέτυχε να καταλάβει ορισμένες περιοχές του θέματος Δυρραχίου, αλλά μετά την ήττα των Νορμανδών ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ κατόρθωσε να τον συλλάβει για δεύτερη φορά (μεταξύ των ετών 1089-1091). Τα γεγονότα στην περιοχή μετά τη σύλληψη του Βοδίνου δεν είναι ξεκάθαρα. Πιθανώς πέθανε περί το 1099. Για τον αγώνα του Αλεξίου Α΄ εναντίον των Σέρβων βλ. Άννα Κομνηνή, β. I, κεφ. 16, σσ. 53³¹–54⁴⁰, β. III, κεφ. XII, σσ. 116³–117¹⁴, β. IV, κεφ. 5, σ. 130^{15–17}, κεφ. 6, σσ. 135⁸⁷–136⁴, β. VI, κεφ. 7, σ. 183^{67–77}, β. VII, κεφ. 8, σ. 226^{4–18}, β. VIII, κεφ. 7, σσ. 252⁶–253⁵⁵. Βλ. επίσης CHALANDON, *Alexis Ier*, σσ. 140–145, 149–151. Για το ζήτημα γενικά βλ. FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 214–230, 281–282· PETROV, «Bodin», σσ. 239–264· RADOJICIC, «Περί της εξεγέρσεως», 185–187· STEPHENSON, *Balkan Frontier*, κυρίως σσ. 142–150, 160, 166, 173· ŽIVKOVIĆ, «Bodin», σσ. 275–292.

κυριαρχίας έλαβε χώρα δύο φορές κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143),⁴⁰ από τον ίδιο άνδρα, τον Γεώργιο, γιο του Βοδίνου, αλλά και πάλι χωρίς επιτυχία.⁴¹

Η άνοδος του Μανουήλ Α΄ (1143-1180)⁴² στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης συνέπεσε με την εντατικοποίηση των αυτονομιστικών τάσεων των Σέρβων ηγεμόνων. Παρ' όλο που κατά τη διάρκεια της βασιλείας του οι προσπάθειες των Σέρβων δεν στέφθηκαν με επιτυχία,⁴³ με την εμφάνιση του Στέφανου Νεμάνια στο προσκήνιο της

---

⁴⁰ Ο Ιωάννης Β΄ γεννήθηκε το 1087. Ήταν γιος του Αλεξίου Α΄ και της Ειρήνης Δούκαινας και αδελφός της Άννας Κομνηνής, η οποία συνέταξε το ιστορικό έργο *Αλεξιάδα*. Ο Ιωάννης διαδέχθηκε τον πατέρα του στον θρόνο, παρά τις προσπάθειες της αδελφής του και της μητέρας τους να καταλάβουν οι ίδιες την εξουσία προς χάριν του συζύγου της Άννας, Νικηφόρου Βρυέννιου. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ο Ιωάννης κατόρθωσε να επεκτείνει τα όρια του Βυζαντίου και να σταθεροποιήσει την κεντρική εξουσία. Στον χώρο της Βαλκανικής κατάφερε να εξουδετερώσει τους Πετσενέγους, να καταπνίξει τις αποσχιστικές τάσεις των Σέρβων με δύο εκστρατείες εναντίον τους, επιβεβαιώνοντας τη βυζαντινή επικυριαρχία στην περιοχή, και να νικήσει τους Ούγγρους. Ο Ιωάννης επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην ανατολική του πολιτική και κυρίως στις σχέσεις του Βυζαντίου με τα σταυροφορικά κρατίδια. Πέθανε κατά τη διάρκεια κυνηγιού στη δεύτερη εκστρατεία του στην Κιλικία, το 1143, ορίζοντας ως διάδοχό του τον μικρότερο γιο του, Μανουήλ Α΄. Για τον Ιωάννη βλ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός*.

⁴¹ Γιος του Κωνσταντίνου Βοδίνου και της Γιακβίντα. Ο Γεώργιος (Djordje ή Juraj) βασίλευσε από το 1114 μέχρι το 1122 και στη συνέχεια από το 1129 μέχρι το 1130 ή 1131. Ήρθε σε σύγκρουση δύο φορές (μία το 1122 και μία το 1129) με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνό (1118-1143), αλλά τελικά ηττήθηκε και οδηγήθηκε αιχμάλωτος στην Κωνσταντινούπολη. Για τον Γεώργιο και τα χρονολογικά προβλήματα αναφορικά με την περίοδο βασιλείας του βλ. γενικά FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 232–233, 298. GERASIMOV, «Un sceau», 217–218. ŽIVKOVIĆ, «Dioclea», σσ. 293–312, εδώ σσ. 293, 298–299, 308 υποσημ. 5 και Ο ΙΔΙΟΣ, «Zavida», σσ. 313–334, εδώ σσ. 314, 318–320, 323, 325, 332–332 υποσημ. 28. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός* και Η ΙΔΙΑ, «Βυζάντιο και Σέρβιο».

⁴² Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός γεννήθηκε το 1118 και ήταν ο μικρότερος από τους τέσσερις γιους του Ιωάννη Β΄. Ο Ιωάννης επέλεξε τον Μανουήλ ως διάδοχό του, παρ' όλο που ο αδελφός του Ισαάκιος βρισκόταν εν ζωή. Ο Μανουήλ θεωρείται ο τελευταίος μεγάλος αυτοκράτορας της δυναστείας των Κομνηνών, αλλά η βασιλεία του έχει δεχθεί αντιφατικές κρίσεις, ακόμη και από συγχρόνους του. Κρίθηκε κυρίως διότι επεχείρησε να επαναφέρει τα βυζαντινά σύνορα της εποχής του Ιουστινιανού Α΄. Κατέλαβε την Κιλικία και την Αντιόχεια (1158-1159), αντιμετώπισε με επιτυχία, ακολουθώντας την πολιτική του παππού του, Αλεξίου Α΄, τα στρατεύματα της Β΄ Σταυροφορίας (1149-1149) και ανέπτυξε ένα πολύπλοκο, αλλά εύθραυστο σύστημα διπλωματικών σχέσεων, κυρίως με τα κράτη της Δύσης. Η ήττα των βυζαντινών στρατευμάτων στο Μυριοκέφαλον το 1171 αποτέλεσε ουσιαστικά την αρχή του τέλους της βυζαντινής παρουσίας στη Μικρά Ασία, αλλά συγχρόνως οδήγησε και στην κατάρρευση των σχέσεων του Μανουήλ με τη Δύση. Όσον αφορά στη δράση του στον χώρο της Βαλκανικής, ο Μανουήλ αντιμετώπισε με επιτυχία τις αποσχιστικές τάσεις των Σέρβων και του Στεφάνου Νεμάνια, ενώ στην Ουγγαρία τοποθέτησε ηγεμόνα της αρεσκείας του. Στο εσωτερικό αντιμετώπισε προβλήματα κυρίως με τον εξάδελφό του και μετέπειτα αυτοκράτορα Ανδρόνικο Α΄, ενώ ασχολήθηκε ιδιαίτερος με τα εκκλησιαστικά προβλήματα της εποχής. Νυμφεύθηκε δύο φορές, τη Βέρθα (Ειρήνη) του Σούλτζμπαχ και, μετά τον θάνατό της, τη Μαρία της Αντιοχείας, από την οποίαν απέκτησε ένα γιο, τον Αλέξιο Β΄, ο οποίος, λόγω της ανηλικότητας του όταν πέθανε ο Μανουήλ, δεν πρόλαβε να κυβερνήσει. Για τον Μανουήλ βλ. MAGDALINO, *Μανουήλ*.

⁴³ Ο πρώτος που προσπάθησε να αμφισβητήσει την εξουσία του Βυζαντίου κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Μανουήλ Α΄ ήταν ο Ούρος (Uroš), γιος ή ανιψιός του Μπελκάνου. Αναφέρεται για πρώτη φορά από την Άννα Κομνηνή (ΙΧ, κεφ. 10, σ. 280⁸⁻¹²) ως ένας από τους ομήρους τους οποίους παρέδωσε στον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό ο Μπελκάνος το 1094 (*ἐκεῖνος δ' εὐθὺς τεθαρρηκῶς προσελήλυθει συνεπαγόμενος τοὺς τε συγγενεῖς καὶ ἐκκρίτους τῶν ζουπάνων καὶ προθύμως ὁμήρους τοὺς αὐτοῦ ἀνεψιαδεῖς τῷ αὐτοκράτορι παραδέδωκε, τὸν τε Οὐρῆσιν καλούμενον καὶ Στέφανον τὸν Βολκάνον καὶ ἑτέρους τὸν εἴκοσιν ἀριθμὸν ἀποπληροῦντας*). Μετά τον θάνατο του Μπελκάνου (πιθανώς περί το

σέρβικης ιστορίας διαφάνηκε ότι το Βυζάντιο δεν θα μπορούσε για πολύ ακόμη να ασκεί τον άμεσο έλεγχο του στην περιοχή.

Παρ' όλο που ο Στέφανος Νεμάνια (1166-1199) αποτελούσε επιλογή του Μανουήλ Α' για την ηγεσία των Σέρβων, δεν άργησε να εκφράσει τις αποσχιστικές του τάσεις. Ήδη το 1171 προσέγγισε τους Βενετούς σε μία αντιβυζαντινή συμμαχία και το 1172 προσέφερε τη φιλία του στον Γερμανό αυτοκράτορα Φρειδερίκο Βαρβαρόσα.⁴⁴ Ωστόσο, ο Νεμάνια δεν αποκόμισε τα οφέλη που προσδοκούσε από τις συγκεκριμένες ενέργειες, με αποτέλεσμα να υποστεί δεινή ήττα από τον Μανουήλ και

1115) ο Ούρος επέστρεψε στη Ρασσία και ανακηρύχθηκε μέγας ζουπάνος. Κατά την περίοδο ηγεμονίας του (π. 1115-δεκαετία 1140) προσπάθησε να ασκήσει ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική και να απαλλαγεί από την επιρροή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αν κρίνουμε από την υποστήριξη που παρείχε κατά τη δεκαετία του 1120 στον Γεώργιο εναντίον του φιλοβυζαντινού ηγεμόνα της Διόκλειας και από το γεγονός ότι περί το 1129 ή 1130 πάντρεψε την κόρη του Ελένη (Jelena) με τον Βελά (Béla), μετέπειτα βασιλιά της Ουγγαρίας (1131-1141). Ο διάδοχός του, Ούρος Β' (1145-1161), συμάχησε με τους Ούγγρους και τους Νορμανδούς, αλλά δεν κατάφερε τελικά να αποφύγει την ήττα από τα στρατεύματα του Μανουήλ Α'. Αφού εκθρόνισε τον Ούρος Β', ο Μανουήλ τοποθέτησε ως αρχιζουπάνο αρχικά τον Μπέλο και στη συνέχεια τον Ντέσσα. Ο Ντέσσα (Desa) ήταν ζουπάνος της Διόκλειας (1148-1162) και της Σερβίας (1149-1153, μέγας ζουπάνος 1153-1155 και 1162-1166). Ήταν γιος του Ούρος Α', ζουπάνου της Ρασσίας. Το 1148 ο Ντέσσα επιτέθηκε εναντίον του Ραδοσλάβου της Διόκλειας και έγινε ζουπάνος της περιοχής υπό την εξουσία του μεγαλύτερου αδελφού του, Ούρος Β', αμφότεροι υπό την επικυριαρχία του Βυζαντίου. Στην ανακήρυξη του Ντέσσα σε μεγάλο ζουπάνο από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Α' το 1162 αναφέρεται ο ιστορικός Ιωάννης Κίνναμος, *Έπιτομή* (σ. 204¹⁵⁻²¹): *βασιλεὺς δὲ τὸν ὕστατον ἀδελφῶν μετὰπεμπτον θέμενος, ὃς Δεσὲ μὲν ἐκαλεῖτο Δένδρας δὲ χώρας ἤρχεν, ἢ Ναισσοῦ ἐν γειτόνων ἐστὶν εὐδαιμόνων καὶ πολυάνθρωπος, τὰ πιστὰ τε παρ' αὐτοῦ λαβὼν ὅπως ἀνόθευτον αὐτῷ τὸ τῆς δουλείας σχῆμα ἐς τὸν πάντα τῆς ζωῆς φυλάξῃ αἰῶνα, πρὸς δὲ καὶ ὡς παντάπασιν Δένδρας Ῥωμαίοις ὑπεκστήσεται, ἦν καθάπερ ἔφην καρπιζόμενος ἦν, ἀρχιζουπάνον ἀνεῖπεν.* Ο ίδιος περιγράφει (σ. 212¹⁸-214⁴) την καθάρση του Ντέσσα το 1165 ή 1166, ενώ στο ίδιο περιστατικό αναφέρεται πιθανότατα και ο Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική διήγησης*, σ. 136⁴⁷⁻⁵⁴: *Οὗτος δὲ τὸν Δεσὲ μετελευσόμενος, ἑαυτοῦ γενόμενον κακουργότερον, τὴν ἐς Σερβίαν ὄρμα τραπέσθαι. ἀλλ' ὁ Δεσὲ καὶ πόρρωθεν ἐπιτηρῶν τὰ πραττόμενα, μάλιστα δ' ὅπερ ἦν δεδιώς, μὴ τι ἀηδὲς πάθοι καὶ ἀπευκταῖον βασιλέως εἰς τὴν ἑαυτοῦ χώραν παρεμβαλόντος, πέμψας ἐς βασιλέα ἐνδοθῆναι οἱ καθικετεύει τὴν ἐς αὐτὸν ἀπαθὴ ἀφιζῖν. ὡς οὖν εἶχεν ὁ ἤτησεν, ἀφίκετο δορυφορίας μετέχων σατραπικῆς καὶ ἐς θεάν τῷ βασιλεῖ καταστὰς τὸ δολιόφρον τῆς γνώμης κατονειδίξεται καὶ οὕτως ὡς ἄσπονδος ἀποπέμπεται.* Ο MAGDALINO, *Μανουήλ*, σ. 150, ακολουθώντας προφανώς τις απόψεις παλαιότερων ιστορικών (πρβλ. CHALANDON, *Les Commène*, σ. 391-392), ταυτίζει τον Ντέσσα με τον Στέφανο Νεμάνια, ιδρυτή της δυναστείας των Νεμανιδών, αλλά η θεωρία αυτή (ὅπως και εκείνη που θέλει τον Στέφανο Νεμάνια να είναι γιος του Ντέσσα) καταρρίπτεται από τους FINE, *Late medieval Balkans*, σ. 2-3' και STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σ. 267, υποσημ. 46. Για τον Ούρος Α' βλ. FINE, *Early medieval Balkans*, σ. 226, 233-236, 298 (με ορισμένες διαφορές στη χρονολόγηση της βασιλείας του). Ο MAGDALINO, *Μανουήλ*, σ. 108 δεν θεωρεί ότι ο γάμος της Ελένης με τον Βελά στρεφόταν εναντίον του Βυζαντίου. Βλ. επίσης, LESNY, «Stefan Zavida», 37-49' ŽIVKOVIĆ, «Dioclea», σ. 293-312, εδώ σ. 298-301 και Ο ΙΔΙΟΣ, «Zavida», σ. 313-334, εδώ σ. 317-320, 323-329. Για τον Ντέσσα βλ. γενικά FINE, *Early medieval Balkans*, σ. 237-244, 298' STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σ. 122-123, 244-245, 250, 266-267' BLAGOJEVIĆ, «Srpske udeone», εδώ 55-56 και υποσημ. 42' ŽIVKOVIĆ, «Dioclea», σ. 293-312, εδώ σ. 300-301, 311 υποσημ. 39 και Ο ΙΔΙΟΣ, «Zavida», σ. 313-334, εδώ σ. 327-328 και 334 υποσημ. 62 και 64. Για τον Ούρος Β' βλ. ενδεικτικά Κίνναμος, *Έπιτομή*, σ. 113¹⁰⁻¹⁶. Βλ. επίσης, FINE, *Early medieval Balkans*, σ. 236-239' Ο ΙΔΙΟΣ, *Late medieval Balkans*, σ. 2-3' STEPHENSON, *Balkan Frontier*, σ. 245.

⁴⁴ Το 1176 τα στρατεύματα του Μανουήλ Α' υπέστησαν δεινή ήττα στο Μυριοκέφαλον της Μικράς Ασίας. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη γενικότερη κατάρρευση της εξωτερικής πολιτικής του και τη δημιουργία αντιβυζαντινού συνασπισμού δυνάμεων αποτελούμενου από τη Γερμανική Αυτοκρατορία, τη Βενετία και την Ουγγαρία. Σχετικά με τα αναφερόμενα γεγονότα βλ. ενδεικτικά LILIE, «Myriokephalon» και Magadalino, *Μανουήλ*.

να αναγκαστεί να συμμετάσχει στον ταπεινωτικό θρίαμβο που ετοίμασε γι' αυτόν ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη.

Ο θάνατος του Μανουήλ το 1180 αποτέλεσε το σημείο καμπής για την πραγματοποίηση των φιλοδοξιών του Στεφάνου Νεμάνια. Η άνοδος της βυζαντινής δυναστείας των Αγγέλων αποτέλεσε την αρχή της πορείας που οδήγησε στην άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 από τους Λατίνους. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε ο πρώτος των Αγγέλων, Ισαάκιος Β' (1185-1195)⁴⁵ με τους Βουλγάρους και τους Ούγγρους έδωσαν την ευκαιρία στον Στέφανο Νεμάνια να επεκτείνει τα εδάφη του προς τη Δαλματία και τη Διόκλεια.⁴⁶ Συγχρόνως, προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία που του παρουσιάστηκε με τη διεξαγωγή της Γ' Σταυροφορίας (1189-1192)⁴⁷ και να συνάψει αντιβυζαντινή συμμαχία με τον Φρειδερίκο Βαρβαρόσα.⁴⁸ Έφτασε μάλιστα στο σημείο να δηλώσει υποτέλεια στον Γερμανό αυτοκράτορα, όμως ο τελευταίος αρνήθηκε την προσφορά του. Έτσι, το 1190 ο Νεμάνια ηττήθηκε από τις βυζαντινές δυνάμεις στη μάχη του Μοράβα. Ωστόσο, παρ' όλο που επέστρεψε τις πρόσφατες κατακτήσεις του στο Βυζάντιο, πέτυχε να διατηρήσει τις προηγούμενες κτήσεις του στην περιοχή του Νοτίου Μοράβα, το Κοσσυφοπέδιο και τις δαλματικές παράκτιες πόλεις που μέχρι τότε υπάγονταν στη βυζαντινή κυριαρχία. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας από την πλευρά του, προκειμένου να διασφαλίσει τη φιλία του Νεμάνια, σύναψε διά γάμου συμμαχία με την ανιψιά του και τον Σέρβο ηγεμόνα. Ο γάμος αυτός ωφέλησε ακόμη περισσότερο τον Νεμάνια όταν ο Αλέξιος Γ' (1195-1203) εκθρόνισε τον αδελφό του Ισαάκιο, με αποτέλεσμα ο Νεμάνια να αναβαθμιστεί σε κουνιάδο του αυτοκράτορα, συγγένεια που αναγνωρίστηκε όταν ο τελευταίος απένειμε στον Σέρβο ηγεμόνα τον τίτλο του *σεβαστοκράτορος*.⁴⁹

⁴⁵ Για τον Ισαάκιο Β' βλ. ενδεικτικά VLACHOS, «Isaakios II. Angelos», 155–167 BRAND, *Byzantium*, σσ. 69–116, 241–251 MALINGOUDIS, «Die Nachrichten», 73–134.

⁴⁶ Σχετικά με το ζήτημα της εδαφικής επέκτασης του Νεμάνια βλ. ενδεικτικά, ĐJUROVIĆ, *Istorija*, σσ. 5–27, 46–61, 83–84 DUCCELLIER, «Albania», εδώ σσ. 779–780.

⁴⁷ Για την Γ' Σταυροφορία βλ. ενδεικτικά *De Expugnacione: La Continuation de Guillaume de Tyr' Chronicle of the Third Crusade* EDBURY, *The Conquest* RUNCIMAN, *History of the Crusades*.

⁴⁸ Για τον Φρειδερίκο Βαρβαρόσα βλ. ενδεικτικά EICKHOFF, *Barbarossa* GANKOVA-PETKOVA, «Friedrich I. Barbarossa», 69–74 HAVERKAMP, *Friedrich Barbarossa*.

⁴⁹ Σχετικά με το αξίωμα του *σεβαστοκράτορος* βλ. GUILLAND, *Recherches*, τ. I, σσ. 5, 38, τ. II, σ. 10, 30–31, 111 υποσ. 307, 280–283 HOHLWEG, *Beiträge*, σσ. 25–30, 36 STIERNON, «Titulaire», 223–224. Βλ. επίσης ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία*, τ. Γ' 1, σσ. 246–247. Σύμφωνα με τους ανωτέρω ερευνητές, ο τίτλος *σεβαστοκράτωρ* εισήχθη από τον Αλέξιο Α' χωρίς την απονομή πραγματικής εξουσίας, παρά μόνον αν συνδυαζόταν με στρατιωτικό ή διοικητικό αξίωμα. Ο λόγος εισαγωγής του αξιώματος αυτού από τον Αλέξιο Κομνηνό ήταν η επιθυμία του αυτοκράτορος να απονεμίσει στον αδελφό του Ισαάκιο έναν τίτλο ανώτερο από εκείνον του *καίσαρος* και κατώτερο από εκείνον του *βασιλέα*. Ο τίτλος παρέμεινε σε χρήση και κατά τη δυναστεία των Παλαιολόγων.

Το 1196 ο Στέφανος Νεμάνια όρισε ως διάδοχό του τον γιο του Στέφανο και αποσύρθηκε στη μονή της Στουντένιτσα, την οποία είχε ο ίδιος ιδρύσει το 1183. Το 1198 κατέφυγε στο Άγιον Όρος, όπου ίδρυσε την σερβική Μονή Χιλανδαρίου και έλαβε το όνομα Σάββας. Ο Στέφανος Νεμάνια πέθανε στις 13 Φεβρουαρίου 1199 στο Χιλανδάρι. Η σωρός του μεταφέρθηκε στη Στουντένιτσα, στη μονή όπου ετάφησαν όλοι οι απόγονοι της δυναστείας που ίδρυσε, της δυναστείας των Νεμανιδών.⁵⁰

Η βασιλεία του Στεφάνου Νεμάνια αποτέλεσε κομβικό σημείο στην ιστορία των Σέρβων, παρ' όλο που κατά τη διάρκεια της ζωής του ίδιου η σημασία της δεν είχε καταστεί σαφής. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Νεμάνια αναγνωριζόταν η ανώτατη εξουσία του Βυζαντινού αυτοκράτορα, γεγονός που σήμαινε τόσο πραγματικές όσο και συμβολικές υποχρεώσεις του Σέρβου ηγεμόνα, ο οποίος εντασσόταν στο πλαίσιο της βυζαντινής επαρχιακής διοίκησης. Ωστόσο, η ισορροπία δυνάμεων στον χώρο της Βαλκανικής είχε μεταβληθεί. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία έφθινε, οι Βούλγαροι δημιούργησαν το Β' Βουλγαρικό Κράτος (1185), ενώ ο Νεμάνια αύξανε τη δύναμη και τις εκτάσεις του.

Πέντε μόλις χρόνια από τον θάνατό του, νέες δυνάμεις έκαναν την εμφάνισή τους στη χερσόνησο του Αίμου, καθώς η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια των Λατίνων, μετά την εκτροπή της Δ' Σταυροφορίας το 1204,⁵¹ με αποτέλεσμα τη δημιουργία λατινικών κρατιδίων στα ερείπια της πρώην αυτοκρατορίας και την εμφάνιση δύο ανταγωνιστικών βυζαντινών κρατικών μορφωμάτων, του κράτους της Νίκαιας και εκείνου της Ηπείρου. Παρά την κρίση που βίωνε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τις θεμελιώδεις αλλαγές στον πολιτικό χάρτη της περιοχής, αρχικά η Σερβία ήταν απλώς παρατηρητής των εξελίξεων, καθώς αντιμετώπιζε εσωτερικά προβλήματα. Η εξουσία του γιου του Νεμάνια, Στεφάνου (1196-1228), αμφισβητήθηκε από τον αδελφό του, Βουκάν,⁵² το 1202. Ο Στέφανος με βουλγαρική υποστήριξη κατάφερε, στα τέλη του 1204 ή στις αρχές του 1205, να επιβάλει την

---

⁵⁰ Για τον Στέφανο Νεμάνια βλ. Χωνιάτης, *Χρονική διήγησης*, σσ. 158⁸²-159¹⁷, 434¹⁰⁻³⁵, 531⁷²-532²⁰. Βλ. επίσης ODB, σ. 1948' FINE, *Early medieval Balkans*, σσ. 234-244' FINE, *Late medieval Balkans*, σσ. 1-41. Βλ. επίσης, ČOROVIC, «The Nemanjić family tree», 191-195' STANOJEVIC, «Nemanja», 93-132.

⁵¹ Για την Δ' Σταυροφορία υπάρχει εκτενέστατη βιβλιογραφία. Εδώ παρατίθενται ενδεικτικά ορισμένα έργα: ANGOLD, «1204», 257-278' BRADFORD, *Constantinople 1204*' BRAND, «The Fourth Crusade», 33-45' FOLDA, «The Fourth Crusade», 277-290' FROLOW, «La deviation», 50-61' GODFREY, *1204*' KINDLIMANN, *Die Eroberung*' MADDEN, «Outside», 726-743' QUELLER, *Constantinople*' QUELLER - MADDEN, *The Fourth Crusade*' SETTON, *Crusades*.

⁵² Για τον Βουκάν βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, σσ. 40-50, 137-138.

εξουσία του στον αδελφό του και να αναγνωριστεί ως μέγας ζουπάνος, ενώ ο Βουκάν διατήρησε τις προηγούμενες κτήσεις του.

Βασικό πρόβλημα που έπρεπε να επιλύσει ο Στέφανος ήταν η αναζήτηση κατάλληλων συμμαχιών. Μετά την κατάρρευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, στην οποία παραδοσιακά στηρίζονταν οι Σέρβοι, παρά τα προβλήματα που δημιουργούνταν κατά καιρούς στις σχέσεις τους, και την ενδυνάμωση του παραδοσιακού εχθρού και γείτονα της Σερβίας, δηλαδή της Βουλγαρίας, ο Στέφανος αναγκάστηκε να στραφεί για υποστήριξη προς τη Δύση. Η τελευταία αντιπροσωπευόταν στην περιοχή της Βαλκανικής από την Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, από τη Βενετία, η οποία κατά την *Partitio Romaniae*⁵³ είχε λάβει τα πιο στρατηγικά σημεία, αυξάνοντας τη δύναμή της, αλλά κυρίως από την Αγία Έδρα, η οποία φαινόταν ότι είχε πραγματοποιήσει τη μέγιστη των φιλοδοξιών της, την υπαγωγή της Κωνσταντινούπολης στην εξουσία του Πάπα.

Ο Στέφανος αποφάσισε να προσεγγίσει δύο από τις τρεις προαναφερθείσες δυνάμεις, τη Βενετία και τον Πάπα. Όσον αφορά στο πρώτο σκέλος, προχώρησε σε επιγαμία με τον Ερρίκο Δάνδολο,⁵⁴ πρωτεργάτη της Άλωσης, καθώς νυμφεύθηκε την εγγονή του τελευταίου Άννα, από την οποία απέκτησε δύο γιους, τον διάδοχό του Ούρος και τον Πρεντισλάβο ο οποίος αργότερα ονομάστηκε Σάββας και έλαβε το αξίωμα του αρχιεπισκόπου. Στη συνέχεια, ο Στέφανος έθεσε ως στόχο να λάβει τον βασιλικό τίτλο από τον Πάπα. Πράγματι, το 1217 ο πάπας Ονώριος Γ΄ απέστειλε λεγάτους με βασιλικό στέμμα οι οποίοι έστειψαν τον Στέφανο, ο οποίος έκτοτε έλαβε το προσωνύμιο *Prvovenčani*, δηλ. Πρωτόστεπτος.⁵⁵

Παρά τη στροφή του Στεφάνου Πρωτόστεπτου προς τη Δύση,⁵⁶ οι επιρροές από το Βυζάντιο ήταν ακόμη ισχυρές. Έτσι, ενώ το βασιλικό στέμμα προήλθε από τον

⁵³ Για την *Partitio Romaniae*, δηλαδή τη συμφωνία μεταξύ των Σταυροφόρων για τον διαμοιρασμό των εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, βλ. ενδεικτικά: CARILE, «La partitio», 167–179· Ο ΙΔΙΟΣ, «Partitio terrarium», 125–305· ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «La decomposition»· ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, «La conquête de Constantinople», σσ. 139–155.

⁵⁴ Για τον Ερρίκο Δάνδολο βλ. ενδεικτικά MADDEN, «Venice and Constantinople», 166–185· Ο ΙΔΙΟΣ, *Enrico Dandolo*.

⁵⁵ Βλ. σχετικά STANOJEVIĆ, «Stevan Prvovenčani», 1–56· MAKSIMOVIC, «O godini prenatala», 437–444. Βλ. επίσης, FINE, *Late medieval Balkans*, σσ. 41–51, 103–109.

⁵⁶ Η στροφή προς τη Δύση είχε ξεκινήσει ήδη από τον πατέρα του Πρωτόστεπτου και ιδρυτή της δυναστείας των Νεμάνια, Στέφανο. Σύμφωνα με τον Στέφανο Β΄, ο οποίος συνέθεσε την αγιογραφία του πατέρα και του θείου του, εγκαινιάζοντας ένα ιδιότυπο είδος στη σερβική γραμματεία, το οποίο οδήγησε στην επίσημη αγιοποίηση της δυναστείας των Νεμανιδών, ο Στέφανος Νεμάνια είχε βαπτιστεί και με τους δύο τρόπους, δηλαδή και με τον λατινικό και με τον βυζαντινό. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τον διχασμό της σερβικής πολιτικής ιδεολογίας, η οποία αμφιταλαντευόταν μεταξύ δυτικών και βυζαντινών επιρροών. Για το θέμα βλ. ενδεικτικά, DANIČIĆ, *Život i ČOROVIC*, «Žitije Simeona Nemanje», 1–76· HAFNER, *Stefan Nemanja*.

Πάπα, ο Στέφανος αποφάσισε να απευθυνθεί στους διαδόχους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, στη Νίκαια και τον εκεί Πατριάρχη, προκειμένου να μεταβάλει τις συνθήκες της σερβικής Εκκλησίας και να τις προσαρμόσει στα νέα δεδομένα. Ο Στέφανος έστειλε τον αδελφό του, Σάββα, στη Νίκαια, με στόχο τον ορισμό Σέρβου αρχιεπισκόπου και την άδεια ο τελευταίος να εκλέγεται από τοπική σύνοδο, χωρίς να είναι απαραίτητη η έγκριση του Πατριάρχη. Πράγματι, ο Πατριάρχης όρισε τον ίδιο τον Σάββα αρχιεπίσκοπο και παρέιχε στη νέα αρχιεπισκοπή το αυτοκέφαλον.⁵⁷

Το βασίλειο, πλέον, της Σερβίας και η νέα αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή απολάμβαναν του σεβασμού των υπόλοιπων γειτονικών κρατών. Αυτό όμως δεν αποτελούσε εγγύηση ασφάλειας, καθώς η πολιτική κατάσταση των γειτόνων μεταβαλλόταν διαρκώς. Η άνοδος του κράτους της Ηπείρου, παρ' όλο που ο ηγεμόνας της Θεόδωρος Α΄ Άγγελος δεν έδειχνε διάθεση κατάκτησης των σερβικών εδαφών, αποτελούσε απειλή, ενώ μετά την ήττα του τελευταίου από τον Βούλγαρο Ιωάννη Ασάν Β΄ ο τίτλος της ισχυρότερης δύναμης των Βαλκανίων μεταφέρθηκε στο κράτος της Βουλγαρίας, παλαιό εχθρό των Σέρβων. Η εισβολή των Μογγόλων στα Βαλκάνια (1241-1242) δεν άφησε ανεπηρέαστη τη Σερβία, καθώς πολλές παράκτιες σερβικές περιοχές λεηλατήθηκαν από τις ασιατικές ορδές.

Ωστόσο, ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τη Σερβία προερχόταν από το εσωτερικό. Οι ενδοδυναστικές διαμάχες, βασικό χαρακτηριστικό της σερβικής ιστορίας, απείλησαν για ακόμη μία φορά την ενότητα των σερβικών εδαφών. Ο νόμιμος διάδοχος του θρόνου, ο Βλαδισλάβος, εκθρονίστηκε από τον αδελφό του, Ούρος Α΄ (1243-1276). Ο Ούρος ενεπλάκη στις διαμάχες των γειτόνων του. Κατ' αρχάς, έπρεπε να αντιμετωπίσει τη βουλγαρική επιθετικότητα, ζήτημα που λύθηκε, έστω και προσωρινά, με τον θάνατο του Βούλγαρου ηγεμόνα Μιχαήλ Ασάν το 1257. Στη συνέχεια, αποφάσισε να ενταχθεί στον συνασπισμό δυνάμεων εναντίον της Νίκαιας, γεγονός που του απέφερε, προσωρινά, τα Σκόπια, τον Πρίλεπο και το Κίτσεβο. Ωστόσο, μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο (1261), ο Ούρος βρέθηκε σε ανάλογη θέση με εκείνη που είχε βρεθεί ο ιδρυτής της δυναστείας Στέφανος Νεμάνια έναντι του Μανουήλ Α΄. Επιπλέον, όφειλε να αντιμετωπίσει τους Ούγγρους, από τους οποίους ηττήθηκε το 1268. Στην πρώτη

---

⁵⁷ Η αντίδραση του αρχιεπισκόπου Αχρίδας Δημήτριου Χωματηνού ήταν εντονότατη, καθώς με τη νεοδημιουργηθείσα αρχιεπισκοπή έχανε τη δικαιοδοσία του σε μεγάλο μέρος των επισκοπών. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να απειλήσει με αφορισμό όχι μόνο τον Σάββα, αλλά και ολόκληρο το σερβικό έθνος, απειλή που δεν πραγματοποιήσε. Σχετικά με τον Σάββα, πρώτο αρχιεπίσκοπο των Σέρβων, βλ. ενδεικτικά ČOROVIC, *Srpski sv. Save*, κυρίως σσ. 151–175· OBOLENSKY, *Προσωπογραφίες*, σσ. 185–280.

περίπτωση, ο Μιχαήλ Η΄, που αναζητούσε συμμάχους στα Βαλκάνια, πρότεινε επιγαμία ανάμεσα στην κόρη του Άννα και τον μικρότερο γιο του Ούρος, Μιλούτιν, χωρίς όμως τελικά, να επέλθει συμφωνία. Με τους Ούγγρους τα πράγματα πήγαν καλύτερα, καθώς ο Σέρβος βασιλιάς πάντρεψε τον γιο του, Δραγούτιν, με την Καταλίνα, κόρη του Ούγγρου ηγεμόνα Στεφάνου Ε΄. Παρά τα προβλήματα που αντιμετώπισε, ο Ούρος Α΄ κατάφερε να διατηρήσει την εξουσία και τα εδάφη του ακέραια μέχρι το 1276, όταν ανατράπηκε από τον Δραγούτιν.⁵⁸

Ο Δραγούτιν βασίλευσε για μικρό χρονικό διάστημα (1276-1282), αλλά πέτυχε να διευθετήσει τις σχέσεις του με τη Ραγούζα και να ενταχθεί στην αντιβυζαντινή συμμαχία των Ανδεγαυών. Το 1282 ζήτησε από τον αδελφό του, Μιλούτιν, να αναλάβει εκείνος τα ηνία της διακυβέρνησης. Στη συνέχεια άλλαξε γνώμη, αλλά δεν κατάφερε να επανέλθει στην εξουσία. Διατήρησε όμως υπό την εξουσία του την περιοχή της Διόκλειας και ορισμένες παράκτιες σερβικές περιοχές, καθώς και την περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Σάβα και Δούναβη.⁵⁹

Ο Στέφανος Ούρεσις Β΄ Μηλωτίνος (1282-1321), του οποίου η πρώτη από τις τέσσερις συζύγους ήταν η Ελένη, κόρη του ηγεμόνα της Θεσσαλίας Ιωάννη Α΄ Δούκα, ακολούθησε στην αρχή της διακυβέρνησης του αντιβυζαντινή πολιτική, κατακτώντας το Δυρράχιο, τα Σκόπια και μεγάλο τμήμα της βόρειας και κεντρικής Μακεδονίας. Το 1299 ο Μιλούτιν μετάβαλε την πολιτική του και δέχθηκε να νυμφευθεί την πενταετή κόρη του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄, Σιμωνίδα. Παρά τους τέσσερις γάμους του, ο Μιλούτιν δεν είχε ξεκαθαρίσει το θέμα της διαδοχής. Ο Βυζαντινός ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς αναφέρει ότι υπήρξε η σκέψη να παντρεύει ο Μιλούτιν την κόρη του με ένα από τους δύο γιους της πεθεράς του, Ειρήνης Παλαιολογίνας, αλλά το συνοικέσιο ναυάγησε, καθώς οι γιοι της Ειρήνης μετά την επίσκεψή τους στα σερβικά εδάφη αρνήθηκαν την προσφορά του.⁶⁰ Τα παραπάνω σχέδια του Μιλούτιν προκάλεσαν την αντίδραση του γιου του και ηγεμόνα της Διόκλειας Στεφάνου Ούρεση (Γ΄, Ντετσάνσκι), ο οποίος το 1314 στασίασε εναντίον του πατέρα του. Ο Μιλούτιν συνέλαβε τον γιο του, τον τύφλωσε και τον

---

⁵⁸ Για τον Ούρος Α΄, τον *Ούρεσιν* των βυζαντινών πηγών, βλ. ενδεικτικά Παχυμέρης, *Συγγραφικαί ιστορίαι*, β. V, κεφ. 6, σσ. 453¹–457¹⁶. Βλ. επίσης, FINE, *Late medieval Balkans*, σσ. 137–141 και 199–204· ČIRKONIC, «Uroš I», σσ. vii–xii.

⁵⁹ Για τον Δραγούτιν βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, σσ. 203–204, 208–209 και κυρίως 217–222, 255–265, 275–278. Για το ζήτημα της παραχώρησης της διακυβέρνησης στον Μιλούτιν βλ. ενδεικτικά ČORONIC, «Poldela vlasti», 5–12.

⁶⁰ Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, σσ. 241¹³–244¹⁵.

έστειλε στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε μέχρι το 1321 υπό την προστασία του Ανδρονίκου Β΄.

Η βασιλεία του Μιλούτιν χαρακτηρίζεται από τη στροφή προς τον βυζαντινό πολιτισμό. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του υιοθετήθηκε το βυζαντινό τελετουργικό και οι βυζαντινοί τίτλοι, ενώ στις περιοχές που κατέκτησε διατήρησε τις βυζαντινές διοικητικές και οικονομικές δομές. Μολονότι πολλοί από τους σύγχρονους ιστορικούς δεν έδωσαν τη δέουσα σημασία στη βασιλεία του, κατά τη διάρκειά της διαμορφώθηκε ο χαρακτήρας και τα χαρακτηριστικά της αυτοκρατορικής Σερβίας του εγγονού του, Δουσάν.⁶¹

Ο Στέφανος Ούρεσις Ντετσάνσκι (1321-1331) ακολούθησε τη φιλοβυζαντινή πολιτική του πατέρα του. Μετά τον θάνατο της πρώτης του συζύγου, της Βουλγάρας Θεοδώρας, το 1322, νυμφεύθηκε την ανιψιά του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄, Μαρία Παλαιολογίνα. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου μεταξύ του Ανδρονίκου Β΄ και του εγγονού του, Ανδρονίκου (Γ΄), ο Ντετσάνσκι συμμάχησε με τον πρώτο, γεγονός που του προκάλεσε προβλήματα μετά την τελική επικράτηση του Ανδρονίκου Γ΄ το 1328⁶². Ο Ντετσάνσκι αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει τη συνδυασμένη επίθεση των Βυζαντινών και των Βουλγάρων, αλλά στις 28 Ιουλίου 1330 νίκησε τα βουλγαρικά στρατεύματα. Σε αυτήν τη μάχη διακρίθηκε και ο νεαρός Στέφανος Δουσάν. Μετά τη σερβική νίκη, ο Ανδρόνικος Γ΄ απέσυρε με τη σειρά του τα βυζαντινά στρατεύματα και έτσι φάνηκε ότι ο Ντετσάνσκι θα έβγαινε αλώβητος από αυτήν την αναμέτρηση. Ωστόσο, το 1331 ο νεαρός Στέφανος Δουσάν, που είχε στη διοίκησή του την περιοχή της Διόκλειας, εξεγέρθηκε εναντίον του πατέρα του,⁶³ τον συνέλαβε και τον φυλάκισε στο φρούριο του Zvečan, όπου λίγο αργότερα, στις 11 Νοεμβρίου, πέθανε υπό ανεξακρίβωτες συνθήκες.⁶⁴

⁶¹ Για τη βασιλεία του Μιλούτιν βλ. ενδεικτικά, Παχυμέρης, *Συγγραφικαί ιστορίαι*, β. V, κεφ. 6, σσ. 453¹-457¹⁶, β. IX, κεφ. 25, σσ. 285⁶-289¹⁵, κεφ. 30-31, σσ. 299¹¹-303³⁵, β. X, κεφ. 1-5, σσ. 307¹-315²⁵, κεφ. 8-9, σσ. 319²⁷-327²⁵, β. XI, κεφ. 5, σσ. 413¹⁹-415⁵, κεφ. 18, σ. 445¹⁹-447¹⁹, β. XII, κεφ. 34, σσ. 607¹⁶-609²⁵. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, σσ. 202¹⁴-204¹³, 234²⁻¹⁶, 241¹³-244¹⁵. Βλ. επίσης PLP, λήμμα 21184· ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΣ, *Le Kralj Milutin*· ΔΙΝΙĆ, «Odnos izmedju», 49-82· FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 217-227, 255-270, 311-314.

⁶² Για τον Ανδρόνικο Β΄ (1282-1328) βλ. ενδεικτικά ΛΑΙΟΥ, *Constantinople*. Για τον Ανδρόνικο Γ΄ (1328-1341) βλ. ενδεικτικά BOSCH, *Andronikos*· ΚΥΡΡΙΣ, «Continuity and Differentiation», 278-328.

⁶³ Φαίνεται ότι ο Ντετσάνσκι δεν είχε υπ' όψιν του τον Δουσάν ως διάδοχο. Πάντως, είναι ενδιαφέρον ότι όσοι δεν προορίζονταν για βασιλείς της Σερβίας αναλάμβαναν τη διοίκηση της περιοχής της Διόκλειας.

⁶⁴ Για τον Στέφανο Ούρεσι Γ΄ Ντετσάνσκι, ο οποίος έλαβε αυτό το προσωνύμιο επειδή ξεκίνησε την ανέγερση ναού στη Ντετσάνη, βλ. ενδεικτικά Καντακουζηνός, *Ιστορίαι*, β. I, σσ. 280¹⁰-283²⁰, 428⁴-431²⁰. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, σσ. 454-457¹⁵. Βλ. επίσης PLP, λήμμα 21181· ΔΙΟΥΡΙĆ, *Icône*, 373-399· FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 270-275· ΚΡΕΚΙĆ, «O ratu», 193-204· ΜΑΛΟΒΙĆ, «Stefan Dečanski», 5-69· ΠΥΡΚΟΒΙĆ, «Byzantinoserbica», 43-47.

Ο Στέφανος Ούρεσις Δ΄ (1331-1355), γνωστότερος ως Δουσάν, είναι εκείνος ο οποίος μετέτρεψε τη Σερβία από βασιλείο σε αυτοκρατορία. Στο κράτος που εκείνος δημιούργησε βάσισε αργότερα τις διεκδικήσεις του ο σερβικός εθνικισμός. Κατά την ανάληψη των καθηκόντων του, ο Δουσάν φρόντισε για τη διευθέτηση του δυτικού μετώπου. Κατ' αρχάς, κατέστειλε τις αποσχιστικές τάσεις της Διόκλειας και της βόρειας Αλβανίας· στη συνέχεια, υπέγραψε συμφωνία με τη Ραγούζα, ενώ συγχρόνως φρόντισε για τη διευθέτηση των σχέσεών του με τη Βουλγαρία, καθώς νυμφεύθηκε την αδελφή του Βούλγαρου ηγεμόνα Ιβάν Αλεξάνδρου, Ελένη, το 1332.

Ο Δουσάν πέρασε επτά χρόνια στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τον πατέρα του (1314-1321), γεγονός που καθόρισε την πολιτική του σκέψη και τις φιλοδοξίες του. Θαύμαζε το βυζαντινό παρελθόν και ήταν υπέρμαχος της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας περί οικουμενικότητας και της ανωτερότητας του Βυζαντινού αυτοκράτορα, χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν τις ενέργειές του. Η πρώτη ευκαιρία που του παρουσιάστηκε να αναμειχθεί στις βυζαντινές υποθέσεις ήταν όταν ο Συργιάννης⁶⁵ στασίασε εναντίον του Ανδρονίκου Γ΄. Ο Δουσάν συμμάχησε με τον αποστάτη και κατάφερε να κατακτήσει περιοχές της Μακεδονίας. Μετά την αποτυχία του κινήματος, ο Δουσάν υπέγραψε συνθήκη με τον Ανδρόνικο Γ΄ με την οποία του επιτράπη να κρατήσει τις κατακτημένες περιοχές. Οι σχέσεις Σερβίας και Βυζαντίου παρέμειναν φιλικές μέχρι τον θάνατο του Ανδρονίκου Γ΄ (1341).

Κατά τη διάρκεια του βυζαντινού εμφυλίου του 1341-1347,⁶⁶ ο Δουσάν αρχικά συμμάχησε με τον Ιωάννη (ΣΤ΄) Καντακουζηνό, ήδη όμως από το 1343 μετέφερε την υποστήριξή του στον νεαρό Ιωάννη Ε΄, καθώς ο Καντακουζηνός είχε συμμαχήσει με τους Τούρκους. Μέχρι το 1345 ο Δουσάν είχε κατακτήσει μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας και της Αλβανίας, ενώ στα τέλη του ίδιου έτους κατέλαβε και τις Σέρρες. Τότε αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτωρ Σέρβων και Ρωμαίων. Το Πάσχα του 1346 (16 Απριλίου), αφού είχε ανυψώσει τον αρχιεπίσκοπο Ιωαννίκιο σε Πατριάρχη, στέφθηκε στα Σκόπια αυτοκράτορας.⁶⁷

Ο Δουσάν συνέχισε την κατακτητική του πολιτική. Το 1347 προσάρτησε την Ήπειρο, το 1348 τη Θεσσαλία. Το κράτος του είχε φτάσει στη μεγαλύτερη έκτασή του: στον νότο έφτανε μέχρι τον Κορινθιακό Κόλπο, στην ανατολή μέχρι τη

---

⁶⁵ Για τον Συργιάννη βλ. ενδεικτικά BOSCH, *Andronikos*, σσ. 26–29, 89–95.

⁶⁶ Για τον εμφύλιο πόλεμο του 1341-1347 βλ. ενδεικτικά NICOL, *The last centuries*, σσ. 191–216.

⁶⁷ Ο Δουσάν γνώριζε ότι τη νομιμότητα του αυτοκράτορα διασφάλιζε μόνο η στέψη του από πατριάρχη. Για τον λόγο αυτό φρόντισε για την προαγωγή του Σέρβου αρχιεπισκόπου. Οφείλει να αναγνωρίσει κανείς την εφευρετικότητα και την ιδιοφυΐα του Δουσάν στο συγκεκριμένο ζήτημα.

Χριστούπολη (ανατολικά της σημερινής Καβάλας), στον βορρά μέχρι τον Δούναβη και τον Σάβο και στη δύση μέχρι τον ποταμό Δρίνα. Με εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη, το Δυρράχιο, τις ουγγρικές κτήσεις και τα βουλγαρικά εδάφη, σχεδόν όλα τα πρώην βυζαντινά εδάφη των Βαλκανίων υπάγονταν στην εξουσία του Σέρβου αυτοκράτορα. Τότε για πρώτη φορά ο Δουσάν σκέφτηκε να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να στεφθεί πραγματικός αυτοκράτορας. Για τον σκοπό αυτόν χρειαζόταν στόλο, τον οποίο μπορούσε να του παράσχει η Βενετία, η οποία όμως γρήγορα συνειδητοποίησε ότι προτιμούσε έναν αδύναμο αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη από έναν ισχυρό Δουσάν και απέσυρε τη στήριξή της. Ο Σέρβος ηγεμόνας δεν εγκατέλειψε τη στρατηγική του και το 1355 ξεκίνησε εκ νέου να σχεδιάζει την κατάληψη της πρωτεύουσας του Βυζαντίου. Ωστόσο, ο θάνατός του, ο οποίος επήλθε στις 20 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, ματαίωσε την πραγματοποίηση του στόχου του.

Ο Στέφανος Δουσάν υιοθέτησε όχι μόνο τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, αλλά και το βυζαντινό πολιτικό, διοικητικό και νομικό σύστημα. Ο ίδιος έγραφε και υπέγραφε τα διατάγματά του στα ελληνικά, Βυζαντινοί αξιωματούχοι εντάσσονταν στην άρχουσα τάξη της Σερβίας, η τιτλοφορία των αξιωματούχων ήταν βυζαντινή, ακολουθήθηκε το διοικητικό και δημοσιονομικό σύστημα του Βυζαντίου, ενώ ο Δουσάν βασίστηκε στη βυζαντινή νομοθεσία για τη σύνταξη του δικού του νομικού κώδικα, γνωστού ως *Zakonik*.⁶⁸ Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της Σερβίας από τον Δουσάν, η χώρα βρέθηκε στο ανώτατο σημείο ακμής της, όντας μία από τις πιο ισχυρές και αναπτυγμένες αυτοκρατορίες της εποχής.⁶⁹

Ο διάδοχος του Δουσάν, Στέφανος Ούρεσις Ε΄ (1355-1371), αποκλήθηκε Αδύναμος, όχι λόγω των σωματικών του χαρακτηριστικών, αλλά λόγω της κατάστασης στην οποίαν άφησε το κράτος το οποίο παρέλαβε. Ο γιος του Δουσάν κατέλαβε την εξουσία σε ηλικία 17 ετών, αλλά δεν είχε τα ηγετικά προσόντα του πατέρα του για να μπορέσει να διατηρήσει την αυτοκρατορία του. Ήδη το 1357 η

---

⁶⁸ Για τον *Zakonik* βλ. ενδεικτικά SOLOVIEV, *Legislation*: Ο ΙΔΙΟΣ, *Dušan's Code*.

⁶⁹ Για τον Στέφανο Δουσάν και την εποχή του βλ. ενδεικτικά, DANIČIĆ, *Životi kraljeva i arhiepiskopa*, σσ. 215–231· *Code*, σσ. 198–217, 516–539· Καντακουζηνός, *Ιστορίαι*, β. II, σσ. 450¹³–458¹⁶, β. III, σσ. 79⁹–83¹⁸, 154³–165²², 255¹³–266¹⁰, β. IV, σσ. 314¹²–319²⁰· Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, I, σσ. 456⁷–457¹⁵, 490^{1–10}, 495¹²–501¹¹, II, 616^{2–6}, 637¹–640¹⁴, 654⁹–671²², 746¹–747¹⁴, 795^{1–11}, 834^{3–14}, III, 100¹–102⁹, 148¹⁶–149²², 169⁸–172⁶, 556²²–557¹⁴. Βλ. επίσης PLP, λήμμα 21182· SOULIS, *Dušan*: OSTROGORSKY, «Étienne Dušan», 151–159· FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 223–224, 260–392, 439–448.

Σερβία είχε χάσει τα εδάφη της στην περιοχή της Χριστουπόλεως, την Ήπειρο⁷⁰ και τα βόρεια σύνορά της. Τότε ο δεσπότης Συμεών, θείος του Στεφάνου Ε΄, στασίασε εναντίον του τελευταίου. Παρά την υποστήριξη των υπόλοιπων ηγεμόνων προς το πρόσωπο του Στεφάνου και την ήττα του Συμεών, ο τελευταίος εγκαταστάθηκε στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, όπου εγκαθίδρυσε δική του ηγεμονία. Ο Συμεών αυτοαποκλήθηκε *αυτοκράτωρ Σέρβων και Ρωμαίων* και προσέθεσε στο όνομά του το επίθετο Παλαιολόγος.⁷¹ Οι απόγονοι αυτού του κλάδου των Νεμανιδών παρέμειναν στη Θεσσαλία⁷² μέχρι τη δεκαετία του 1420.

Ο θείος του νεαρού αυτοκράτορα, Ιωάννης Κομνηνός Ασέν, προσάρτησε την περιοχή της Αλβανίας και διακήρυξε την ανεξαρτησία του από τον Στέφανο Ε΄. Το 1365 ο Στέφανος Ε΄ όρισε τον Βουκασίν, ο οποίος είχε υπηρετήσει τον Δουσάν ως ονοχός, κράλη⁷³ της Σερβίας. Σύντομα ο Βουκασίν έγινε ο πραγματικός ηγεμόνας των περιοχών του Στεφάνου.⁷⁴ Επιπλέον, ο Ιωάννης Ούγκλεσις⁷⁵ διοικούσε ανεξάρτητα την νοτιοανατολική περιοχή της αυτοκρατορίας του Δουσάν, στην οποία περιλαμβάνονταν οι Σέρρες, η Χριστούπολις, οι Φιλίπποι και η Δράμα. Ο θείος του Στεφάνου Ε΄, Ντεγιάν, επίσης ανεξαρτητοποιήθηκε, ανέλαβε τη διοίκηση της περιοχής της βορειοανατολικής Μακεδονίας και ίδρυσε τη δυναστεία των Δραγάσηδων.⁷⁶ Ο ηγεμόνας Βοϊσλάβος Βοϊνόβιτς⁷⁷ ασκούσε την εξουσία του στις δυτικές περιοχές μέχρι τη Ραγούζα, η οποία το 1358 πέρασε υπό ουγγρική κυριαρχία. Μετά τον θάνατο του Βοϊσλάβου, η περιοχή του κατακτήθηκε από τον Νικόλα Αλτομάνοβιτς, του οποίου η εξουσία έφτανε από το όρος Rudnik⁷⁸ μέχρι τη

---

⁷⁰ Το 1355 ο Ιωάννης Ε΄ παρέδωσε την Ήπειρο και τη Θεσσαλία στον Νικηφόρο Β΄, δεσπότη της Ηπείρου. Το 1358 ή 1359 ο Νικηφόρος πέθανε, διευκολύνοντας έτσι τον Συμεών Ούρος Παλαιολόγο στην κατάκτηση της περιοχής. Για τον Νικηφόρο Β΄ της Ηπείρου βλ. ενδεικτικά NICOL, *Epiros*, σσ. 107–138· POLEMIS, *Doukai*, σσ. 99–100· SOULIS, *Dušan*, σσ. 84, 111–115.

⁷¹ Για τον Συμεών Ούρος Παλαιολόγο βλ. ενδεικτικά SOULIS, *Dušan*, σσ. 115–117 και 120–122· FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 347–353.

⁷² Γενικά για τη Θεσσαλία το 13ο και 14ο αιώνα και τις σχέσεις της με τους Σέρβους βλ. ενδεικτικά FERJANČIĆ, *Tesalija*.

⁷³ Ο τίτλος «κράλης» αντιστοιχεί σε εκείνον του βασιλιά. Βλ. ενδεικτικά TRAPP, *Lexikon*, λήμμα κράλης.

⁷⁴ Για τον Βουκασίν βλ. ενδεικτικά, FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σ. 362–364· JIREČEK, «Угођ, Vukašin», σσ. 339–386.

⁷⁵ Για τον Ιωάννη Ουγκλέση βλ. ενδεικτικά SOULIS, *Dušan*, σσ. 91–100.

⁷⁶ Από τη δυναστεία αυτή προήλθε και ο τελευταίος βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος. Για τον γιο του Ντεγιάν Δραγάση, Κωνσταντίνο, και τη δράση του στη Μακεδονία βλ. ODB, σσ. 505–506 και SOULIS, *Dušan*, σσ. 100–102.

⁷⁷ Για τον Βοϊσλάβο Βοϊνόβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 358–362, 373–375.

⁷⁸ Όρος στην κεντρική Σερβία.

Ραγούζα.⁷⁹ Στη Διόκλεια ο Στέφανος Ε΄ έχασε την επικυριαρχία, καθώς εκτοπίστηκε από την οικογένεια Balšić.⁸⁰

Ενώ η αυτοκρατορία του Δουσάν κατακερματιζόταν σε μικρότερες ηγεμονίες, ένας νέος επικίνδυνος εχθρός έκανε την εμφάνισή του στα Βαλκάνια: οι Οθωμανοί Τούρκοι. Υπό την ηγεσία του Μουράτ Α΄ (1362-1389),⁸¹ οι Οθωμανοί άρχισαν να επεκτείνονται στη Βαλκανική, καταλαμβάνοντας τη Φιλιππούπολη, την Αδριανούπολη και (το 1366) την επικράτεια του Ιωάννη Ούγκλεσι. Ο τελευταίος αποφάσισε με τον Βουκασίν να αντιμετωπίσουν τον Μουράτ από κοινού. Η ήττα που υπέστησαν από τα οθωμανικά στρατεύματα στη μάχη του Έβρου (26 Σεπτεμβρίου 1371) ήταν συντριπτική. Ωστόσο, το κράτος του Ούγκλεσι δεν κατακτήθηκε από τους Τούρκους, αλλά από το υποτελές σε αυτούς κράτος του Βυζαντίου.⁸² Μετά τον θάνατο του Ουγκλέσι και του Βουκασίν, τα κράτη τους διαμοιράστηκαν σε μικρότερους ηγεμόνες, μεταξύ των οποίων ήταν ο Νικόλα Αλτομάνοβιτς,⁸³ η οικογένεια Balšić και ο Λάζαρος Χρεμπελγιάνοβιτς. Υποτελία στους Τούρκους είχαν δηλώσει και οι Δραγάσηδες, κυρίαρχοι του ανατολικού τμήματος της πρώην αυτοκρατορίας του Δουσάν. Τον Δεκέμβριο του 1371 ο Στέφανος Ε΄ Ούρεσις πέθανε. Παρ' όλο που το κράτος του δεν έμοιαζε στο ελάχιστο με εκείνο του πατέρα του, με τον θάνατό του έσβησε η «αερή δυναστεία» των Νεμανιδών.⁸⁴

Μετά τη διάσπαση της αυτοκρατορίας του Δουσάν σε μικρότερα σερβικά κρατίδια, η μοναδική ηγεμονία που μπορούσε να θεωρηθεί διάδοχός της ήταν η Σερβία της Μοραβίας, με ηγεμόνα τον Λάζαρο Χρεμπελγιάνοβιτς (Lazar Hrebeljanović, 1373-1389). Ο Λάζαρος υπηρέτησε αρχικά στην αυλή του Δουσάν και για ένα διάστημα παρέμεινε στην υπηρεσία του Στεφάνου Ε΄, όμως το 1363 ή το

---

⁷⁹ Για τον Νικόλα Αλτομάνοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 361–362, 373–377, 381–387· DINIĆ, *Altomanoviću*.

⁸⁰ Για την οικογένεια Balšić, των οποίων η προέλευση είναι ακόμη άγνωστη, με κάποιους ερευνητές να τους αποδίδουν αλβανική, άλλους σερβική και άλλους γαλλική καταγωγή. Βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 358–362, 371–373, 376–384, 389–393, 415–421, 513–520· NICOL, *Epiros*, σ. 173· SOULIS, *Dušan*, σ. 254.

⁸¹ Για τον Μουράτ Α΄ βλ. ενδεικτικά ODB, σ. 1423· BOMBACI – SHAW, *Impero*, σσ. 248–260· BARKER, *Manuel II*, σσ. 17–67.

⁸² Ήδη το 1372 ο Ιωάννης Ε΄ δήλωσε την υποτελεία του στον Μουράτ. Για το ζήτημα βλ. την προηγούμενη υποσημείωση. Για τον Ιωάννη Ε΄ (1341-1391) βλ. επίσης HALECKI, *Un empereur*· BARKER, *Manuel II*, σσ. 1–83.

⁸³ Για τον Νικόλα Αλτομάνοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 361–362, 373–377 και 381–387.

⁸⁴ Για τον Στέφανο Ε΄ Ούρεσι βλ. ενδεικτικά Γρηγοράς, *Ρωμαϊκής ιστορίας λόγοι*, β. 35, κεφ. 50, σσ. 556²²–557¹⁴, β. 35 κεφ. 65–66, σσ. 564²²–565¹⁵· Καντακουζηνός, *Ιστορίες*, β. IV, κεφ. 43, σσ. 314¹²–319²⁰, κεφ. 44, σσ. 322¹⁷–336⁴, κεφ. 50, σσ. 360²¹–362⁷, FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 345–350· SOULIS, *Dušan*, σσ. 86–92.

1365 εγκατέλειψε την αυλή και έγινε τοπικός διοικητής του Στεφάνου Ε΄. Μετά την ήττα του Βουκασίν και του Ουγκλέσι στη μάχη του Έβρου, ο Χρεμπελγιάνοβιτς κατέλαβε τμήμα των περιοχών τους, ενώ το 1373, με τη βοήθεια του Τντσκο Κοτρομανιέ (1377-1391),⁸⁵ μπάνου της Βοσνίας, νίκησε τον Νικόλα Αλτομάνοβιτς (Nikola Altomanović) και κατέλαβε το μεγαλύτερο τμήμα των περιοχών του τελευταίου. Την ίδια περίπου εποχή, ο Λάζαρος δέχτηκε την επικυριαρχία του Ούγγρου βασιλέα Λουδοβίκου Α, ο οποίος του παραχώρησε τμήμα της Μαένα, στη δυτική Σερβία. Το 1379 ο Λάζαρος προσάρτησε το Βρανίτσενο και το Κυένο, δημιουργώντας το μεγαλύτερο σερβικό κράτος της εποχής. Η Σερβία της Μοραβίας εκτεινόταν από τον Νότιο Μοράβα μέχρι βόρεια του Δούναβη και του Σάβου ποταμού, ενώ στα βορειοδυτικά έφτανε μέχρι τον ποταμό Δρίνα. Το κράτος του Λαζάρου βρισκόταν σε απόσταση ασφαλείας από το κέντρο των Οθωμανών και τις επιδρομές των τελευταίων.

Ωστόσο, ήδη από το 1381 ο Μουράτ Α΄ ξεκίνησε επιθέσεις στη Σερβία του Μοράβα, αποσπώντας εδάφη του Λαζάρου. Ο Χρεμπελγιάνοβιτς αποφάσισε να ηγηθεί εκστρατείας εναντίον του Μουράτ, έχοντας στο πλευρό του τον αδελφό του, Βουκ Μπράνκοβιτς (Vuk Branković),⁸⁶ και τον μπάνο της Κροατίας. Η αποφασιστική μάχη δόθηκε στην κοιλάδα του Κοσσυφοπεδίου, στις 13 Ιουνίου 1389, όπου τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα υπέστησαν μεγάλες απώλειες. Σε αυτήν τη μάχη σκοτώθηκαν και ο Λάζαρος και ο Μουράτ Α΄,⁸⁷ αλλά, παρά τον θάνατο του Οθωμανού σουλτάνου, το πλήγμα για τη σερβική πλευρά ήταν μεγαλύτερο, καθώς οι Σέρβοι ήταν εξασθενημένοι τόσο από την τουρκική επιθετικότητα όσο και από τις μεταξύ τους διαμάχες, ενώ οι Τούρκοι βρίσκονταν ακόμη στην ακμή τους. Η μάχη του Κοσσυφοπεδίου συχνά θεωρείται ως το τέλος της μεσαιωνικής Σερβίας, καθώς μετά από αυτήν η τουρκική επεκτατικότητα οδήγησε αρχικά στην υποτέλεια και τελικά στην κυριαρχία επί όλων των σερβικών ηγεμονιών. Ωστόσο, παρά τη σημασία της,⁸⁸ η μάχη του Κοσσυφοπεδίου δεν σήμανε το τέλος της μεσαιωνικής Σερβίας, καθώς,

---

⁸⁵ Για τον Τντσκο Κοτρομανιέ βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 283–285, 367–375, 384–398, 409–413, 453–459· ČOROVIĆ, *Tvrtko I*.

⁸⁶ Για τον Βουκ Μπράνκοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 505–509.

⁸⁷ Για τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου βλ. ενδεικτικά EMMERT, *The battle of Kosovo*· MATHIAS – VUČKOVIĆ, *Kosovo*· MIHALJČIĆ, *The battle of Kosovo*.

⁸⁸ Η μάχη του Κοσσυφοπεδίου αποτέλεσε σύμβολο του σερβικού πατριωτισμού κατά τη διάρκεια της σερβικής εθνικής αφύπνισης το 19ο αιώνα, ενώ χρησιμοποιήθηκε και κατά τη διάρκεια του πολέμου της Γιουγκοσλαβίας (1991-1993) από τον Μιλόσεβιτς για την ενίσχυση του πατριωτικού αισθήματος των Σέρβων.

όπως θα δούμε, μέχρι το 1459 σερβικοί θύλακες επιβίωναν ως κρατικά μορφώματα στα Βαλκάνια.⁸⁹

Μετά τον θάνατο του Λαζάρου, την εξουσία κατέλαβε η σύζυγός του, Militsa, καθώς ο γιος τους Στέφανος ήταν ακόμη ανήλικος. Η χήρα του Λαζάρου αναγκάστηκε το 1390 να δεχθεί την οθωμανική επικυριαρχία στα εδάφη της. Ο Στέφανος Λαζάρεβιτς συμμετείχε σε πολλές μάχες των Οθωμανών ως υποτελής τους, με αποτέλεσμα το 1402 να λάβει τον τίτλο του δεσπότη και το 1403, αφού είχε δεχθεί την επικυριαρχία της Ουγγαρίας, να ανακηρύξει το Βελιγράδι πρωτεύουσα του κράτους,⁹⁰ που έμεινε γνωστό ως Σερβικό Δεσποτάτο.

Ο Στέφανος Λαζάρεβιτς (Stefan Lazarević, 1389-1427, από το 1402 δεσπότης)⁹¹ ήταν υποχρεωμένος να αντιμετωπίσει την τουρκική επιθετικότητα και να επιλέξει με προσοχή τις συμμαχίες του για να διατηρήσει το κράτος του. Πράγματι, φαίνεται ότι σε αυτόν τον τομέα στάθηκε τυχερός, καθώς στη διαμάχη του Σουλεϊμάν με τον Μούσα, κατά τη διάρκεια του οθωμανικού εμφυλίου (1402-1413), ο Λαζάρεβιτς τάχθηκε με το μέρος του Σουλεϊμάν από την αρχή, παρά τις ισχυρές ενδείξεις ότι ο Μούσα θα επικρατούσε στα Βαλκάνια.⁹² Στον οθωμανικό εμφύλιο έλαβε μέρος και ο αδελφός του Στεφάνου, Βουκ Λαζάρεβιτς,⁹³ ο οποίος προσδοκούσε μέρος της εξουσίας, την οποία νεμόταν αποκλειστικά ο Στέφανος. Ο Βουκ συμάχησε με τον Μούσα, με αποτέλεσμα τα πρόσκαιρα κέρδη του να χαθούν μετά την επικράτηση του Μεχμέτ και τη σύναψη συμμαχίας με τον Στέφανο. Τα κέρδη του Στεφάνου αυξήθηκαν μετά τον θάνατο του ανιψιού του, Balša Γ',⁹⁴ ο οποίος του κληροδότησε τα εδάφη της Διόκλειας. Έτσι, το 1421 η Σερβία είχε αποκαταστήσει τα σύνορα της στο καθεστώς πριν τη μάχη του Κοσσυφοπεδίου.

---

⁸⁹ Για τον Λάζαρο Χρεμπελγιάνοβιτς και το κράτος του βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 373–375, 380–393, 408–414, 491–492· REINERT, «Nis», σσ. 169–211.

⁹⁰ Είναι η πρώτη φορά στην ιστορία του που το Βελιγράδι αναλαμβάνει τον ρόλο πρωτεύουσας και αυτό διότι όλες οι άλλες σερβικές πρωτεύουσες (Σκόπια, Πρίλεπος, Πρίστινα και Κρουσέβιτσα) είχαν ήδη κατακτηθεί από τους Οθωμανούς.

⁹¹ Για τον Στέφανο Λαζάρεβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 411–414, 424–429, 465–468, 500–511, 516, 527· PURKOVIC, *Stefan Lazarević*.

⁹² Οθωμανικός εμφύλιος ονομάζεται η περίοδος από τον θάνατο του Βαγιαζήτ (1402) μέχρι την επικράτηση του Μεχμέτ Α' (1413-1421). Μετά τον θάνατο του Βαγιαζήτ, οι αδελφοί του Μεχμέτ αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την εξουσία του. Στο μέτωπο των Βαλκανίων οι πρωταγωνιστές ήταν δύο: ο Σουλεϊμάν (1377-1411) και ο Μούσα. Μετά τη δολοφονία του Σουλεϊμάν (1411) και ενώ φαινόταν ότι θα επικρατούσε ο Μούσα, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Μανουήλ Β' κάλεσε ως σύμμαχο τον Μεχμέτ, καθώς ο Μούσα πολιορκούσε την Κωνσταντινούπολη, με αποτέλεσμα την νίκη των στρατευμάτων του πρώτου και την ανάρρησή του στον θρόνο. Για το ζήτημα βλ. ενδεικτικά KASTRITSIS, *The sons of Bayezid*, κυρίως σσ. 59, 73, 79, 90–91, 109–112, 155–156.

⁹³ Για τον Βουκ Λαζάρεβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 505–507 και 509.

⁹⁴ Για τον Balša Γ', της οικογένειας των Balšić της Διόκλειας, βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 511–517.

Ως άτεκνος ο Στέφανος Λαζάρεβιτς όρισε ως διάδογό του τον ανιψιό του, Γεώργιο Μπράνκοβιτς (1427-1456).⁹⁵ Άμεση συνέπεια του θανάτου του Στεφάνου ήταν η επιστροφή του Βελιγραδίου στους Ούγγρους, καθώς αυτό ήταν προσωπικό δώρο του βασιλείου της Ουγγαρίας στον Σέρβο δεσπότη. Ο Γεώργιος εγκατέστησε την πρωτεύουσά του στο Σμεντέρεβο. Το 1438 ο νέος Σέρβος δεσπότης αντιμετώπισε την οθωμανική επεκτατικότητα, με αποτέλεσμα το επόμενο έτος να απωλέσει το Σμεντέρεβο. Το 1441 η μοναδική περιοχή που παρέμενε στο σερβικό δεσποτάτο ήταν η Διόκλεια. Ωστόσο, το 1443 ο Γεώργιος ήρθε σε συμφωνία με τους Ούγγρους και μαζί με τους Ρουμάνους επιτέθηκαν στους Οθωμανούς. Έτσι, το 1444 η Σερβία είχε για ακόμη μία φορά αποκαταστήσει τα σύνορά της.

Η κατάσταση για τη Σερβία επιδεινώθηκε μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τον Μεχμέτ Β΄ στις 29 Μαΐου 1453. Μετά την πτώση της πρωτεύουσας της άλλοτε Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο Μεχμέτ αποφάσισε να κατακτήσει και τη Σερβία⁹⁶. Μέχρι τον θάνατο του Γεωργίου Μπράνκοβιτς (1456) ο σουλτάνος είχε προσαρτήσει όλη τη νότια Σερβία. Ο διάδοχος του Γεωργίου, Λάζαρος Μπράνκοβιτς (1456-1458),⁹⁷ κατάφερε να έρθει σε συμφωνία με τον Μεχμέτ, προκειμένου ο σουλτάνος να του επιστρέψει το μεγαλύτερο τμήμα των εδαφών του πατέρα του μέχρι τον θάνατό του, με την προϋπόθεση να καταβάλλει φόρο. Ο Λάζαρος πέθανε στις 20 Ιανουαρίου 1458.

Τελευταίος δεσπότης της Σερβίας αναδείχθηκε ο Στέφανος Τομάσεβιτς,⁹⁸ μπάνος της Βοσνίας, αφού εκτόπισε τον νόμιμο διάδοχο, Στέφανο Μπράνκοβιτς.⁹⁹ Λίγους μήνες μετά την ανάληψη της εξουσίας, ο νέος δεσπότης της Σερβίας, του οποίου το δεσποτάτο είχε περιοριστεί γύρω από το Σμεντέρεβο, αναγκάστηκε (20 Ιουνίου 1459) να παραδώσει την πόλη και την εξουσία στον κατακτητή της Κωνσταντινούπολης, Μεχμέτ Β΄.

Η οθωμανική κατάκτηση της Σερβίας, η οποία διήρκησε μέχρι το 1804, ολοκληρώνει την επισκόπηση της ιστορίας των Σέρβων κατά τη διάρκεια του

---

⁹⁵ Για τον Γεώργιο Μπράνκοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 426–427, 474–476, 499–502, 505–508, 519–534, 548–560, 568–578· SPREMIĆ, «Despot Đjuradj Branković», 23–36.

⁹⁶ Σχετικά με τις πρώτες εκστρατείες του Μεχμέτ Β΄ εναντίον της Σερβίας βλ. ενδεικτικά ZACHARIADOU, «Mehammed II», 837–840.

⁹⁷ Για τον Λάζαρο Μπράνκοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 570–575.

⁹⁸ Για τον Στέφανο Τομάσεβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 574–576, 583–585.

⁹⁹ Για τον Στέφανο Μπράνκοβιτς βλ. ενδεικτικά FINE, *Late medieval Balkans*, κυρίως σσ. 530–531, 572–575.

Μεσαίωνα. Η τουρκική κυριαρχία ανέκοψε για τους επόμενους τρεισήμισι αιώνες την πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη των Σέρβων, καθώς έχασαν την κρατική τους υπόσταση και αποκλείστηκαν από τις εξελίξεις που λάμβαναν χώρα στη υπόλοιπη Ευρώπη. Παρά ταύτα, οι Σέρβοι διατήρησαν τα χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν καθ' όλη τη διάρκεια των Μέσων Χρόνων. Παρά την επίδραση του ισχυρότερου κράτους του Μεσαίωνα, της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ή μάλλον εξαιτίας αυτής, οι Σέρβοι μπόρεσαν από υποτελείς του Βυζαντίου να αναδείξουν τη δική τους δυναστεία, εκείνη των Νεμανιδών, με τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ιδεολογία, να δημιουργήσουν τη δική τους αυτοκρατορία, εκείνη του Δουσάν, και να αποκτήσουν τη δική τους ταυτότητα μεταξύ των λαών των Βαλκανίων. Η ανάμνηση των επιτευγμάτων τους θα δώσει στις αρχές του 19ου αιώνα την ώθηση για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, αλλά θα μετατραπεί επίσης σε όργανο της εθνικιστικής προπαγάνδας περί Μεγάλης Σερβίας που θα οδηγήσει στη σύγκρουση με λαούς που έτρεφαν ανάλογες βλέψεις. Η μελέτη, ωστόσο, της ιστορίας της μεσαιωνικής Σερβίας μπορεί να αποτελέσει το βήμα για την καλύτερη κατανόηση όχι μόνο των Σέρβων, αλλά όλων των Νοτίων Σλάβων που ζουν και δρουν στη Χερσόνησο του Αίμου.